

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна
Історичний факультет
Кафедра історії України

Пояснювальна записка
до дипломної роботи
БАКАЛАВР

на тему: «Права жінок в УРСР в 1919-1991 рр.»

Виконала: студентка IV курсу
денної форми навчання
напряму підготовки (спеціальності)
032 історія та археологія
Кузьменко Еліна Андріївна

Керівник: к.і.н., доц.
Нижнікова Світлана Василівна

Рецензент: д.і.н., проф.
Посохова Людмила Юріївна

Харків – 2024

Зміст

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1	12
ШЛЮБНО-СІМЕЙНІ ВІДНОСИНИ РАДЯНСЬКОГО ПЕРІОДУ: ПРАВА ЖІНОК У СІМ'Ї ТА СУСПІЛЬСТВІ	12
1.1. Ідеологія радянської системи та її вплив на шлюб та сім'ю.....	12
1.2. Соціальні перепони радянських жінок: заборона абортів та контроль народжуваності.....	20
1.3. Радянська модель сім'ї: переваги та недоліки для жінок.....	29
РОЗДІЛ 2	37
ПРАВОВИЙ СТАТУС РАДЯНСЬКИХ ЖІНОК У СФЕРІ ПРАЦІ	37
2.1. Законодавство щодо прав жінок на працю в Радянському Союзі.	37
2.2. Професійні можливості та обмеження жінок на радянському ринку праці.....	48
РОЗДІЛ 3	57
РАДЯНСЬКЕ ЖІНОЦТВО У 1950-1990-Х РР.: СТАНОВЛЕННЯ ПРАВ ТА СВОБОД.....	57
3.1. Зміни у правовому статусі жінок після смерті Сталіна.	57
3.2. Політика гендерної рівності в ідеології радянського соціалізму.....	66
ВИСНОВКИ.....	76
СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	79
ДОДАТКИ.....	95
Резюме	97

ВСТУП

Актуальність дослідження прав жінок в УРСР в період з 1919 по 1991 роки надає можливість поглиблено вивчати та аналізувати перетворення їхнього правового статусу в умовах соціалістичного суспільства. Перші роки радянської влади вирізнялись амбітними реформами, спрямованими на забезпечення рівності між чоловіками та жінками, зокрема, в сферах освіти, праці та політики. Забезпечення прав жінок включало в себе визнання їхнього права на вибір професії, участь у політичному процесі, та забезпечення рівних можливостей у сімейному житті. Із плином часу та змінами головних орієнтирів радянського суспільства становище жіноцтва також змінювалося. Так, вже з періоду «відлиги» актуальність гендерного питання в УРСР для комуністичної влади перейшло у далекий ящик, вважалося, що жінки вже повністю рівні із чоловіками та не потребують якогось особливого ставлення до себе. Але реальність була іншою. На всіх рівнях суспільного, економічного, індивідуального життя жіноцтво зазнавало утисків, багато законів або не прописували певні аспекти життєдіяльності або просто не виконувалися у належному чині, через що гендерна дискримінація була невід'ємною частиною радянського суспільства. Більша ж частина існування жінки регламентувалася скоріше вже усталеною «традицією» де нормою було ярмо не тільки ідеальної господині, мами, дружини, а ще й перекладався на хрупкі плечі економічний тягар у вигляді обов'язкової роботи, переважно тяжкої, монотонної та низькокваліфікованої із наявністю скляної скелі та маніпулюванням з боку роботодавців, де жіноцтво почасти мусило тягти на собі і дім, і дітей, і чоловіка, роль яких у житті родини часто зводилася до мінімуму, якщо не була паразитичною.

Важливість дослідження цієї теми визначається не лише історичним аспектом, але й значимістю розуміння впливу гендерної політики на сучасність. Дослідження дозволяє визначити, які аспекти радянського досвіду залишили свій слід у сучасних уявленнях про гендерну рівність в Україні, і як

це впливає на сучасний жіночий рух та боротьбу за їхні права. Розкриття історії правового статусу жіноцтва в УРСР стає важливим елементом гендерної історії, яка є ключовою для розуміння сучасних викликів і досягнень в контексті гендерної рівності в Україні. Саме вивчення такого аспекту нашої минувшини покаже важливість і прогалини в устрої нашого сучасного суспільства та зможе відповісти на деякі питання про природу тих чи інших проблем нашого сьогодення, а також зможе показати усю специфіку нашого суспільства і як саме його реформувати щоб воно становилось кращим та комфортнішим для усіх його громадян.

Об'єктом нашого дослідження є права жінок у радянському суспільстві.

Предметом дослідження є громадянські права радянських жінок. Так, досліджувались шлюбні права, освітні права, право на працю, право на самореалізацію, право на участь у громадському житті, окремо розглядається право на аборт.

Хронологічними та територіальними межі дослідження. Нижня хронологічна межа обумовлена 1919 роком, коли було проголошено УСРР (згодом УРСР). Верхня хронологічна межа пов'язана з 24 серпня 1991 року, коли Україна стала незалежною суверенною державою. Територіальні межі роботи охоплюють усі українські землі, що входили до складу Української РСР і перебували під її юрисдикцією.

Історіографію питання можна поділити на дві групи – радянські та сучасні праці. Радянські роботи з гендерних питань не є доволі частим явищем в дискурсі тогочасної історичної науки. Вони відрізняються заангажованістю та насиченням комуністичною ідеологією, через це, при вивченні таких праць треба бути більш пильним та завжди відділяти історичні факти з самою наукою та наявність цензури й догляду за ідеологічно «правильними» роботами. Про жіноцтво як окрему групу частіше за все згадують в питаннях демографії та дитинства, інші ж згадки частіше за все трапляються в дослідженнях профспілкових організацій, робітничого руху та колгоспної

системи. Також сюди ж можна віднести спеціалізовані жіночі видання у вигляді журналів із тематичним наповненням.

Серед праць радянського періоду можна виділити роботу Б.М. Бабія «Історія держави і права Української РСР (1917-1960 рр.)¹» - узагальнюючу роботу з питань права та певних причинно-наслідкових зв'язків, разом із роз'ясненнями законодавчих рішень і хронологічним побудуванням провладної системи в УРСР. Хоча книга і має яскраву прорадянську позицію, автор у ній добре описує та доводить усю легальність та процеуальність становлення і удосконалення правових відносин у середині республіки.

А.Н. Каракашян у статті «Труд женщин-работниц в различных отраслях народного хозяйства»² розповідає про проведену нею дослідження з приводу задоволення жінками своєю роботою. Показуючи результати вона виводить формулу, що чим більш висококваліфікована професія, чим більше має престижність та гарний колектив – тим краще не тільки здоров'я жінки - її продуктивність якісно збільшується.

Є і роботи демографічного спрямування, серед них можна виділити Ю. Корчака-Чепурковського з його дослідженням «О таблицах рождаемости и плодовитости»³. Тут, науковець доводячи велике значення дослідження не тільки смертності, а й народжуваності приводить дуже цікаві дані стосовно можливості та народжуванням жінками дітей в залежності не тільки від віку, а й навколишньої ситуації війни/миру й багатьох інших факторів, апелюючи при цьому важливими для історика статистичними даними та багатогранною вибіркою.

¹ Бабій Б. Історія держави і права Української РСР (1917-1960 рр). Ч.2. Київ: Видавництво Академії наук Української РСР, 1961. 730 с. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?Z21ID=&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=online_b ook&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF=&S21STR=00003948%5F02

² Каракашян А. Труд женщин-работниц в различных отраслях народного хозяйства (социологическое исследование): Київський НІІ гігієни праці та профхвороб Мінздрава УРСР . №2. 1991. С. 31-33. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/trud-zhenschin-rabotnits-v-razlichnyh-otraslyah-narodnogo-hozyaystva-sotsiologicheskoe-issledovanie/viewer>

³ Корчак-Чепуровський Ю. О таблицах рождаемости и плодовитости: Інститут демографії Академії наук УРСР. 1937. С. 30-38. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/o-tablitsah-rozhdaemosti-i-plodovitosti/viewer>

Окрім праць, що безпосередньо стосуються жіноцтва, є і такі, котрі це роблять не прямо. Серед таких є стаття О. Любар «Народна педагогіка, про виховання дітей у сім'ї»¹. У цій роботі розповідається про те, що традиція виховання у радянський час загубилася, через що треба зробити зусилля, щоб «народна педагогіка» не зникла, а навпаки допомогла виховувати нове покоління. Із наукової праці ми можемо прогледіти стан сімейного життя тієї епохи, проблеми самотності (неповні сім'ї) та становлення нуклеарної родини, доречі, проти чого автор і виступає.

Сучасна історіографічна група має в собі набагато більше різноманіття та заглибленості у гендерну проблематику. Завдяки цьому саме тут є можливість дослідити варіативність поглядів на правові справи минувшини, можна читати цитати джерел з архівів публічних чи особистих науковця, чим ще більше поглибитися в тематику, можна побачити давні історії з боку різних історичних напрямків (наприклад з боку історії повсякдення), що у свою чергу надасть більш широку картину та глибоке розуміння питання. Також, з 2010-х років почалося більш вузьконаправлене вивчення саме жіночого питання крізь призму закону і реальності.

Серед таких робіт виділяється праця К.М. Лісогорової «Основні риси трудового законодавства в УРСР в період десталінізації (середина 1950-х - середина 1960-х рр.)»². У своїй роботі авторка аналізує зміни в трудовій сфері життя радянських громадян та те, наскільки вони були прогресивними й відповідали дійсним потребам і часу і обставин. Так, вчена доходить до висновку з «реформаторського» напрямку розвитку законодавства УРСР, де

¹ Любар. О. Народна педагогіка, про виховання дітей у сім'ї: Криворізький педінститут. 1988. С. 68-70. URL: <https://elibrary.kdpu.edu.ua/bitstream/123456789/4681/1/%D0%9B%D1%8E%D0%B1%D0%B0%D1%80%20%D0%9E.%20%D0%9E.%20%D0%9D%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%BD%D0%B0%20%D0%BF%D0%B5%D0%B4%D0%B0%D0%B3%D0%BE%D0%B3%D1%96%D0%BA%D0%B0%20%D0%BF%D1%80%D0%BE%20%D0%B2%D0%B8%D1%85%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20%D0%B4%D1%96%D1%82%D0%B5%D0%B9%20%D1%83%20%D1%81%D1%96%D0%BC%E2%80%99%D1%97.pdf>

² Лісогорова К. Основні риси трудового законодавства в УРСР в період десталінізації (середина 1950 – середина 1960-х рр.) // Форум права. 2014. Вип. 3. С. 185–189. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/FP_index.htm_2014_3_31.pdf.

розбирається більшість владних ініціатив окремо. При цьому наголошується і те, що все ж таки навіть ті реформи що запроваджувались – не відповідали нагальним потребам і несли в собі централісько-плановий характер із переважанням за висловлюванням науковиці: «більш політичними ніж правовими відносинами», занадто тоталітарним характером та жорсткими методами ведення робочого процесу, що однозначно погано відображалося на самих трудящих

Дуже інформативною є стаття О. Гуменюк «Соціальний портрет радянської сім'ї»¹. У своїй роботі науковиця описує особливості того, як повставала радянська сімейна політика впродовж всього існування СРСР та те, наскільки сильно держава втручалась у міжродинні стосунки. Авторка проводить еволюцію від ідейної заангажованості до лише юридичного втручання в справи сімейні. Головний висновок дослідниці – зменшення регламентування державою людських стосунків. До такого рішення привели як економічні, так і соціокультурні чинники, що перераховані у роботі. В часи пізнього соціалізму державна сімейна політика вважалася доволі успішною та ідеологічно протиставлялася західній буржуазній, де, начебто, був лише демографічний спад та не було «любові».

Н. Залеток у науковому доробку на тему «Емансипація по-радянськи: місце та роль жінок у суспільстві у публічному дискурсі Й. Сталіна у 1920–1940-х рр.»² розглядає роль та місце жінок у радянському суспільстві протягом епохи сталінського лідерства. Авторка дослідила, які зміни відбувалися в публічному дискурсі щодо емансипації жінок та їхньої соціальної ролі, під впливом політичних та ідеологічних трансформацій в період з 1920 по 1940 років. У роботі значна частина уваги присвячується докладному аналізу публічних виступів та публікацій Й. Сталіна, а також інших ключових

---

¹ Гуменюк О. Соціальний портрет радянської сім'ї // ЕМІНАК. 2021. № 2 (34). С. 229–237. URL: <https://www.eminak.net.ua/index.php/eminak/article/view/530/352>.

² Залеток Н. Емансипація по-радянськи: місце та роль жінок у суспільстві у публічному дискурсі Й. Сталіна у 1920–1940-х рр. // Літопис Волині. 2022. Вип. 26. С. 205–210.

постатей часів взаємодії радянської влади з гендерними питаннями та ефективності впровадження соціальних реформ. Науковиця висвітлила динаміку змін у ставленні до ролі жінок та аналізує, які чинники впливали на сприйняття та визначення «жіночого питання» в рамках соціалістичної ідеології під керівництвом Сталіна.

К. Кобченко у праці «Гендерна політика радянської влади 1930-х років: між пропагандою та реальністю»¹ систематично дослідила офіційні пропагандистські заяви та законодавчі акти в сфері гендерних відносин, порівнюючи їх із реальною практикою того періоду. Стаття базується на широкому архівному матеріалі, включаючи офіційні закони та регуляції, публікації радянської преси та особисті документи. Авторка ставить за мету розкрити розрив між ідеалами гендерної рівності, які висувались радянською владою та реаліями повсякденного життя того часу, де можливо були спостерігатися традиційні гендерні ролі та обмеження.

Стаття «Гендерна політика в УРСР: правове закріплення та напрями реалізації (середина 1940-х — перша половина 1960-х рр.)»² М. Смольницької описує політику комуністичного керівництва щодо гендеру як суб'єкту в період правління М. Хрущова. Авторка у своєму дослідженні розповідає про те, що не зважаючи на номінальну рівність жінок із чоловіками навіть на правовому рівні першим доводилося постійно стикатися із великою кількістю перешкод які заважали їм реалізовуватися у своєму житті. Серед таких перешкод найбільшою була – саме тягар материнства, де жінка була тільки усім винна та єдина несла фактичну відповідальність не тільки за дітей, а й за свого чоловіка, та не могла розраховувати на якісну підтримку з боку держави

---

¹ Кобченко К. Гендерна політика радянської влади 1930-х років: між пропагандою та реальністю // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». 2016. Вип. 2. С. 56–72. URL: <http://eprints.oa.edu.ua/5301/>.

² Смольницька М. Гендерна політика в УРСР: правове закріплення та напрями реалізації (середина 1940-х — перша половина 1960-х рр.) // Україна ХХ ст. : культура, ідеологія, політика. К. 2012. Вип. 17. С. 85–94. URL: <http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/85710/09-Smolnitska.pdf?sequence=1>.

(мережі розгалужених ясел, садочків, гуртків та захисту з боку економічної залежності і тд.).

У ході дослідження історії прав жінок УРСР було виявлено та опрацьовано значний корпус джерел. Усі вони склали різноманітну джерельну базу з проблеми. Серед джерел найбільша увага приділялася вивченню законів та правок прописаних у Конституціях УРСР 1919¹, 1929², 1937³, 1978⁴ років та їхніх доповнень. Особливо при їхньому вивченні приділялася увага вивченню розділів «Деклярації прав і обов'язків працюючого і експлуатуємого народу України», що відображався у Конституції Української РСР 1919 р., чи розділ «Суд і прокуратура», «Основні права і обов'язки громадян» в Конституціях 1937 та 1978 років.

Для розуміння повної правової картини вивчалися Кримінальний⁵, Кримінально-процесуальний Кодекс, Кодекси законів про працю в Україні⁶, Сімейний⁷ та Адміністративний⁸ Кодекси. Через них ми більш детально проаналізували юридичні аспекти прав та обов'язків жіноцтва й змогли дослідити зміну пріоритетів та удосконалення правової системи в УРСР.

Окрім офіційних документів, до джерельної бази також відносяться спогади жінок-сучасниць УРСР, вони є важливими з точки зору дослідження того, як закони написані комуністичною владою діяли в реальності та те, наскільки сильним був фактор реального статусу жіноцтва та відношення до

¹ Конституція Української Соціалістичної Республіки 1919р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001316-19#Text>

² Конституція (основний закон) Української Соціалістичної Радянської Республіки від 15 травня 1929 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001316-29#Text>

³ Конституція (Основний Закон) Української Радянської Соціалістичної Республіки: Із змінами і доповненнями, прийнятими на четвертій сесії Верховної Ради Української РСР дев'ятого скликання. Від 30 січня 1937. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/001_001#Text

⁴ Конституція (Основний закон) України прийнята на позачерговій сьомій сесії Верховної Ради Української РСР від 20 квітня 1978 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/888-09#Text>

⁵ Указ Президії Верховної Ради УРСР «Про внесення до Кримінального і Кримінально-процесуального кодексів Української РСР». Стаття 214. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/P750140?an=10>

⁶ Указ Президії Верховної Ради Української РСР «Про внесення змін і доповнень до Кодексу законів про працю Української РСР. Стаття 179; 181. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4617-10#Text>

⁷ Кодекс про шлюб та сім'ю URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2006-07#Text>

⁸ Адміністративний Кодекс Української СРР від 12 жовтня 1927р. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/KP270014>

них членкинь суспільства як і на глобальному, так і на індивідуальному рівнях. Через відсутність доступу до архівних матеріалів ми використали спогади жінок, розміщені в роботах інших істориків¹.

Метою дослідження є аналіз правового статусу жінок в УРСР у 1919-1991 роках.

Відповідно до мети дослідження у роботі поставлені наступні завдання:

- дослідити особливості ідеології радянської системи та її вплив на шлюб та сім'ю;
- проаналізувати особливості демографічної політики радянської влади, а саме, заборону на аборти та контроль народжуваності;
- охарактеризувати переваги та недоліки радянської моделі сім'ї для жінок;
- розглянути трудове законодавство УРСР у контексті правового статусу жінки;
- виокремити професійні можливості та обмеження жінок на радянському ринку праці;
- проаналізувати зміни у правовому статусі жінки в період «десталінізації»;
- дослідити політику гендерної рівності крізь призму побудови радянського соціалізму.

Методологія та методи дослідження. Робота містить в собі принципи історизму та об'єктивності. Було застосовано багатофакторний та полідисциплінарний підходи до вивчення теми становища та прав жіноцтва на українських землях. В дипломній роботі було використано багато як загальнонаукових так і суто історичних методів. Одними із найбільш

---

¹ Клименко О. Образ «нової людини» у спогадах радянських робітниць 1920-1930-х рр. // Наукові записки НаУКМА. 2016. Том 182. Історичні науки. С. 35-40; Кісь О. Рецепція радянської влади та незалежності в автобіографічних оповідях жінок України (за матеріалами проекту «Україна ХХ століття у пам'яті жінок») // Схід-Захід. 2008. Вип. 11-12. С. 283-307 URL: https://oralhistory.com.ua/assets/images/img_public/shid_zahid/19_O_Kis.pdf

важливих і поширеніших з них є історико-генетичний, порівняльно-історичний, історико-ретроспективний методи. Окрім історико-специфічних методів використовувалися і загально-наукові. Так, було задіяно метод аналітико-синтетичної обробки інформації, метод узагальнення за допомогою якого було розкрито особливості трудового законодавства Радянського Союзу щодо правового статусу жінок. Систематизація, яка дозволила виділити основні аспекти професійних можливостей та обмежень радянських жінок на ринку праці. Також було задіяно метод абстракції. Використовувався метод індукції для встановлення закономірностей становища жінки у встановлений період за свідченнями лише певного прошарку жіноцтва про свої проблеми.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що в дипломній роботі систематизовано та комплексно проаналізовано особливості становлення «жіночого питання» у Радянському Союзі.

Структура роботи. Робота складається з вступу, трьох розділів, висновків, списку джерел та літератури. Перший розділ присвячений захищеності жінок у соціальному та сімейному оточенні. Тут підіймаються важливі теми радянської ідеології, «нормалізованій» соціальній моделі поведінки жіноцтва та абортивності. У другому розділі розглядаються правові відносини, професійні можливості та перепони для жінки на роботі. Третій розділ присвячений вивченню політиці гендерної рівності та її особливостях у соціалістичному українському суспільстві, зміни прав та обов'язків жінок в епоху розвиненого соціалізму та до набуття Україною статусу незалежної держави.

РОЗДІЛ 1

ШЛЮБНО-СІМЕЙНІ ВІДНОСИНИ РАДЯНСЬКОГО ПЕРІОДУ: ПРАВА ЖІНОК У СІМ'Ї ТА СУСПІЛЬСТВІ

1.1. Ідеологія радянської системи та її вплив на шлюб та сім'ю

Радянська ідеологія вирізнялась своєрідною сукупністю цінностей, переконань та політичних принципів, і мала значущий вплив на усі аспекти життя громадян, включаючи структуру і функції сімей та інститут шлюбу.

В підвалинах комуністичної ідеології була конкуренція із церквою. Саме тоді народився войовничий атеїзм. Він проявлявся в абсолютному нехтуванні релігійними будівлями, церемоніями, святами та їхня абсолютна заборона. Таке відношення до релігії не було просто тому, що червоні партійці були більш передовими – це робилося для того, що замінити частину в серці віруючої людини з церкви на ідеологічну заангажованість. Комунізм і хотіли зробити новою сектою, новою вірою.

З іншого боку, радянська ідеологія мала в собі ще таку релігійну компоненту, як титанізм – релігію, що на місце Бога ставить людину. Титанізм 20-х років ХХ ст. змінився на новий різновид титанізму в 30-х рр., коли всі риси титана уособлював в собі правитель. Отже, сталінізм як різновид владоцентризму виявився профанацією антропоцентричного титанізму. Звідси зрозумілим стає «повернення» культури до висхідного титанізму революційної доби. В контексті цієї парадигми відкривається сенс того, що можна назвати «реформаційний дух» радянської культури¹.

В Радянському Союзі були як представники добра, П.Ю. Недбайло назвав їх «святими отцями», яскравим представником таких людей був В. Ленін та «відступники» до яких приписували наприклад І. Багряного. За словами вченого апелювання до християнського мислення простолюду давало

---

¹ Столяр М. Радянська сміхова культура та ідеологія: опозиція чи конвенція? // Культура і сучасність. 2011. Вип. 2. С. 24–28. URL: <https://www.cceol.com/search/article-detail?id=620439>.

можливість ідеологічно замінити одні сюжети на інші. Одним із таких сюжетів вчений назвав «стару Росію» і капіталістичний світ, а добром був комунізм та його революція.

Для людини традиційного суспільства «чужий» є водночас незрозумілий та ворожий. Оскільки ідеал – комуністичне суспільство, то треба було ще його здобути, а протистояли цьому ідеалу демони-вороги (Антанта, білополяки, білорумуни, білофіни, японці, іспанські фашисти, італійські фашисти, німецькі нацисти, блок НАТО та увесь капіталістичний світ), то зрозумілими ставали постійні військові конфлікти, сутички та війни, які вів впродовж свого існування Радянський Союз¹.

На українських теренах задля встановлення такого комуністичного фанатизму треба було розібратися із місцевими особливостями. Для цього треба було підірвати підґрунтя традицій нашого суспільства. Для цього велася боротьба як із церквою, так і з інтелігенцією. Ці всі дії підкріплювалися постійними пошуками винуватих – ворогів народу. Одні поняття заміщувалися іншими. Яскравим прикладом цього є пристосування комуністичних свят під релігійні, серед таких був «день червоного яблука», котрий було приурочено до Спасу. Маніпулювали і суспільними почуттями людей, критикуючи, чи будь-якими іншими діями повідомляючи широкій публіці, що людина якась « не така як всі інші». У тогочасному суспільстві гнітюча атмосфера взаємної підозри, подвійної моралі жодним чином не сприяла консолідації українського суспільства. Російська мова від 1938 р. на довгі роки витіснила українську мову з високих трибун, навчальних закладів, юні вихідці з українських сіл у своїй більшості за короткий час проживання у містах ставали російськомовними або абсолютно толерантними до російськомовних. Так, на законодавчому рівні відбулося витіснення

---

¹ Сушко В. Радянське суспільство як культурна спільнота // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: збірник наукових праць РДГУ. 2013. Вип. 24. С. 193–197. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/apvtvi_2013_24_41.pdf.

української мови з усіх сфер життя. Цим кроком радянська влада продовжила традиції російської імперії русифікації українського народу¹.

За таких тяжких обставин насадження нової ідеології, цькування релігії та традицій, засилля російського шовінізму дуже складно було вибудувати свою власну родину – бо старі традиції вже були або поза законом або дуже не підтримувалися, а нові сімейні стосунки так і не було ще сформовано. Але у правовому плані жінці вже було набагато легше у стосунках із чоловіком, вона отримала хоча б якісь офіційний захист з боку держави та не була абсолютно залежною від нього. На початкових етапах правління комуністичною партією дуже багато відомих філософів, учених та партійних діячів серйозно роздумували про підвалини сім'ї, як малої соціальної групи. Вони намагалися відкрити нові теорії та віднайти найкращий шлях встановлення нової радянської родини. Це відбувалося за рахунок того, що сама епоха вимагала змін у такій традиційній сфері як сім'я.

Після короткочасного періоду діяльності українських урядів 1917-1920 рр., громадянської війни та іноземної інтервенції – країна в 1921 р. вступила в новий історичний етап свого розвитку. На зміну патріархальній сім'ї з узаконеними державою і церквою привілеями чоловіка прийшли нові стосунки, закріплена одним із перших декретів Радянського уряду про шлюб і сім'ю, прийшла нова родина, в якій формувалися нові взаємовідносини, новий побут. Від тепер засади нової сім'ї містили в собі рівноправність обох сторін подружжя, при чому задля цього чи проти цього не могло бути зовнішніх обставин у вигляді різних релігій чи національностей.

Від початку свого правління комуністи одразу ж почали наводити лад у сімейних відносинах українців. Під час свого першого захоплення влади у 1917-1918 роках вони видали «Кодекс законів об актах гражданского

---

¹ Свинаренко Н., Добрунова Л. Українське радянське суспільство (30-х рр. XX ст.): провідні суспільно-політичні, культурні, освітні тенденції // Культурологічний альманах. 2023. Вип. 1. С. 64–69. URL: <https://almanac.npu.kiev.ua/index.php/almanac/article/view/141/132>.

состояния, брачном, семейном и опекуном праве» (1917–1918)¹. Згодом, після того, як радянська влада змогла вже вдруге закріпитися в УСРР, вони видали ще декрети «Про громадянський шлюб» (1919), «Про розлучення» (1919)². Завдяки цим постановам комуністи змогли вже легально закріпити усю зміну у родинних стосунках. Цікаво, що не тільки жінка отримала для себе більшу частину прав та стала повноправною громадянкою, діти, які до цього часу були майже повною власністю батьків тепер також перетворилися скоріше на суб'єкта, але все ж таки із обмеженими можливостями. Ці ж декрети закріпили один із головних ударів по церкві – тепер реєстрація шлюбу обов'язково мала проходити а РАЦСі, чого раніше не було, з'явилося поняття громадянський шлюб. Тут же описувалися порядки всиновлення, отримання спадку (в ракурсі відміни приватної власності) і тд. Хоча ці закони і не були до кінця продуманими та не ідеально працювали в реальності (особливо у перші роки), вони все ж таки на всіх рівнях інституцій та державного регулювання надали жінці комплекс прав та можливостей, які до цього ніколи не були їй доступні.

Вже починаючи з наступного року, 1920-го загострюються проблеми, пов'язані із тим, що старі порядки та традиції ще мали серйозний вплив на свідомість людей, а нові офіційно-правові постанови не завжди дотримувалися. У 20-ті роки ХХ століття саме поняття «сім'я» трансформуючись вже втратило своє минуле значення і не набуло нового. В цей час безліч родин було суто патріархальними, почасти працював лише чоловік, особливо це було характерно для міських сімей. Після подій 1917 р. нові комуністичні ідеали починають заповнювати собою той дефіцит моральності, який утворився. Оскільки молоді жінки активно були задіяні у громадській роботі або навчанні, це значно підсилило їх авторитет у сім'ї й

---

¹ Кодекс законів об актах гражданского состояния, брачном, семейном и опекуном праве. 1918 г. № 76/77. с. 818. // Сборник декретов 1917–1918 гг. «Государственное издательство», М., 1920. С. 149–171.

² Декрет РНК УРСР «Про громадянський шлюб», «Про розлучення» від 20 лютого 1919 р. // Собрание Указаний УССР. 1919. № 12. С. 24–31.

обмежило авторитарність чоловіка. Усе це (разом із зменшенням труднощів розлучення) породило різні моральні та ціннісні настанови у житті кожного з членів сім'ї, гострі сімейні конфлікти. Порушувалася вікова стабільність і тривалість сімейного життя¹.

У цей час широку популярність набули роботи О. Коллонтай, яка під впливом феміністських ідей початку ХХ ст. про глибоку нерівність, патріархальні відносини в сім'ї і соціумі запропонувала відмовитися від традиційної форми сім'ї та сімейного життя. Вона писала про «революцію побуту», вказувала на те, що сім'я – це пережиток минулого й потребує реорганізації шляхом соціалізації домашньої праці (організацію громадських їдалень, дитячих комбінатів, пралень, будинків-комун, ремонтних майстерень, фабрик-кухонь, дитячих садків і ясел). Проводилась ідеологічна пропаганда трансформації хатнього господарства в соціальну трудову галузь, пропагувалося звільнення жінки від ведення домашнього господарства, перевага соціального виховання дітей над сімейним².

Радянська сім'я проголошувалась важливим соціальним інститутом, який перебував під охороною держави. Відповідний статус сім'ї закріплювався в Конституціях СРСР 1977 року та УРСР 1978³. Держава намагалася формувати моральні цінності радянського громадянина, моделювала його поведінку у суспільстві. На думку радянських ідеологів – правильна щаслива радянська сім'я починає свій відлік з укладання офіційного шлюбу, а вже потім народження дітей. Держава пропагувала навіть вікові рамки для створення ідеального шлюбу. На той час найчастіше уся молодь одружувалася у віці 20-25 років, причому в залежності від статі цей вік також

---

¹ Гуменюк О. Соціальний портрет радянської сім'ї // *ЕМИНАК*. 2021. № 2 (34). С. 229–237. URL: <https://www.eminak.net.ua/index.php/eminak/article/view/530/352>.

² Михайленко О. Трансформація аксіологічних настанов інституту сім'ї як чинник визначення напрямів державної сімейної політики // *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2015. Вип. 2(25). С. 179–191. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/dums_2015_2_20.pdf.

³ Законодательство об охране детства. К., 1982. 520 с.

змінювався. Для хлопця було нормальним одружитися у 24-26 років, в той час як дівчина в ідеалі мусить бути молодшою десь роки на три, з цього виходить що ідеальний вік для заміжжя дівчини – 21-23 роки. При цьому сидіти довго «в дівках» навіть при новій моралі також вважалося не дуже почесною справою, тому до 25 років дуже гарно було б щоб дівчинка вже була заміжня, а краще ще й з дитинкою чи двома. Такі норми існували для містянок, яких не була більшість серед українок. В той час наших людей набагато більше було у селах. В таких умовах що для хлопців, що для дівчаток вік для весілля теж понижувався і досягав відмітки 18 років.¹ Свідчення очевидців підтверджує і робота Л. І Слюсар, яка називає середній вік входження дівчат у шлюб 22,5 роки. Шлюбно-сімейні відносини тоталітарній державі не вдавалися. В УРСР нерідко одружувалися у студентському віці і навіть до досягнення повноліття. Не завжди в цьому була винуватицею любов. Ще продовжувались договірні шлюби. Серед найбільш поширених причин таких шлюбів – можливість залишитись жити та працювати у місті, перевага таких шлюбів була в студентів. Одружувалися і через квартири, за можливість просунутися далі по кар'єрних сходинках. Були шлюби укладені і просто по любові, таких теж було багато, але найчастіше це все ж таки було через незаплановану вагітність (відсоток цієї причини прямопропорційний віку дівчини, чим вона молодша - тим більше шансів). Головною причиною ранньої позашлюбної вагітності була відсутність хоча б елементарного сексуального виховання. Ні на державному рівні, ні у сім'ї цим питанням увага не приділялася. Більше того, зазвичай батьки соромилися говорити з дітьми на інтимні теми, вважаючи розмови про секс аморальними і неприпустимими².

Розглядаючи стан інституту сім'ї у Радянському Союзі варто розглянути і проблему одностатевих шлюбів, які були неприпустимим явищем у

¹ Тищенко Ю.А. Сім'я в радянській Україні в 1970-х - на початку 1980-х років: погляд із сьогодення // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. 2017. Вип. 48. С. 189. URL: [355-Article Text-552-1-10-20200715.pdf](https://doi.org/10.20200715)

² Тищенко Ю. Сім'я в радянській Україні у 1970-х – на початку 1980-х років... . С. 189.

радянському суспільстві, а при виявленні ознак «гомосексуалізму» винний піддавався суворим репресіям.

Гомосексуалізм дуже жорстоко наказувався в УСРР, при чому як чоловічий, так і жіночий. За це або саджали до в'язинці (що більше характерне для чоловіків, але далеко не завжди), або ж використовували медицину. Такі вироки було і офіційно записано, так, на світ з'явилася 121.1 стаття у Кримінальному Кодексі. Для нас більш цікаві медичні методи, бо тоді вважалося, що гомосексуалізм це хвороба від якої можна вилікувати. Таке лікування проводилося у психіатричних лікарнях, це все робилося, звісно, примусово. Для цього також придумали і спеціальну хворобу- «розлад особи». В СРСР дуже любили придумувати різноманітні діагнози. Якщо дівчина була молодою (тінейджером), то вони проходили трьохмісячний курс в психіатрії, де їх лікували медикаментами, що впливають на свідомість. Потім вони повинні були зареєструватися у місцевого психолога як психічно хворі. Така реєстрація позбавляла їх можливості будувати професійну кар'єру або навіть отримати права на керування автомобілем.

У 20-ті роки ХХ ст. радянська психіатрія розробила типову теорію для виявлення «активних лесбіянок». Їх було нібито можна виявити за їх енергійністю, заповзятливістю та успіху в чоловічих професіях, за тим що вони палять, п'ють і лихословлять, виглядають по-чоловічому, люблять верхову їзду і роблять кар'єру в Червоній Армії¹.

Аналізуючи акти радянської законодавчої бази у галузі сімейного права, варто підкреслити той факт, що радянське законодавство досить довгий час абсолютно ігнорувало міжнародні норми сімейного права, які були закріплені Загальною декларацією прав людини і громадянина, прийнятою Генеральною асамблеєю ООН 10 грудня 1948 року. Декларація містила норми про те, що

---

¹ Кириченко Т. Одностатеві шлюби – міф чи реальність? // Право і безпека. 2012. № 5 (47). С. 207–210. http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Pib_2012_5_47.pdf.

сім'я є природною і основною ланкою суспільства й має право на захист з боку суспільства і держави, одночасно заборонялося довільне втручання держави в особисте та сімейне життя громадян¹. Декларація прав людини і громадянина не була ратифікована в СРСР, а норма про невтручання держави в особисте життя громадянина не знайшла закріплення в жодному радянському законодавчому акті².

Таким чином, можна сказати, що прихід до влади комуністів та використання ними своєї ідеології на початку правління були доволі вигідними для жінок. Так, вони отримали безліч прав та свобод про які раніше і подумати не могли. Тепер вони стали повноправними членинями суспільства. Більша свобода та рівноправність у шлюбі зі своїм чоловіком дала жіноцтву великі можливості для майбутньої самореалізації. Але і нюансів було достатньо. Одним із найважливіших є те, що через непродуманість основи нової радянської родини дуже велику кількість часу люди були ніби над прірвою, коли нічого не було зрозуміло, але й як було раніше робити не можна. В такій невизначеності було дуже складно побудувати серйозні і рівні стосунки без впливу патріархату. Іншою проблемою були гоніння на лезбійок. Так, в Російській імперії також існували кримінальні покарання за такі прояви особистості, але таких масових покарань за це не було, вони мали скоріше поодинокий випадок і регламентувалися в першу чергу релігією. В УСРР все ж було не так, навіть той факт, що для цього придумали нову хворобу говорить нам про те, наскільки сильно радянська влада хотіла контролювати все навкруги і тим паче жінку і її тіло, про це докладніше буде у наступному розділі.

---

¹ Загальна декларація прав людини: Прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року 1948. Ст. 16. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text.

² Тищенко Ю. Державна політика у сфері охорони сім'ї в УРСР (друга половина 1960 х – перша половина 1980 х рр.) // Науковий вісник Чернівецького університету. Історія. 2016. № 2. С. 102–108. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/hjyfcnui_2016_2_17.pdf.

Отже, можна зробити висновок, що ідеологія радянської системи вплинула на гендерні ролі, сприяючи досягненню рівності між чоловіками та жінками. Жіноцтвоки стало активніше залучатися до професійного життя і політики, що змінило розподіл обов'язків у сім'ї. Радянська влада регулювала сферу сім'ї та шлюбу, встановлюючи певні стандарти та норми, правила шлюбу та розлучення, а також обов'язки стосовно дітей та виховання. При цьому кожна сфера життя жінки залишалася контрольованою та підпадала під нову диктатуру ідеології.

1.2. Соціальні перепони радянських жінок: заборона абортів та контроль народжуваності

Прихід до влади більшовиків ознаменував докорінну зміну суспільства із середини, життя пересічного українця було змінено та підпорядковано комуністам. Разом із загарбниками прийшла і їхня ідеологія, нею буквально було просочене все в тогочасній Україні. На загальному плані здавалося, що радянські можновладці були визволителями жіноцтва та їхніми охоронцями. Частково це правда – велика кількість прав та свобод була надана українкам, такого наближення до рівності для них ще не було ніколи. Але завжди є реверс медалі. Серед дуже спірних питань в аспекті гендерної політики є тема абортів. Спочатку вони були дозволені і жінкам було надано повну волю у прийнятті рішень стосовно їхнього тіла, але через деякий час політика радянської влади кардинально змінилася і репродуктивний контроль набув свого максимального розмаху. Питання такого контролю народжуваності в УРСР є показовим у плані огляду на реальне відношення влади до статусу та прав своїх громадян.

Із заснуванням УСРР вже в наступному 1920 році аборти було легалізовано. Це означало, що кожна жінка могла позбутися небажаної дитини в будь-якому медичному закладі без будь-яких наслідків для себе. Начебто все

добре, але згодом дана практика була заборонена, треба розібратися чому так сталося.

О. Міхеєва пише про те, що 1920-ті роки, згідно із дослідженою нею статистикою, розповсюдженими були дітовбивства. Тогочасні політики вбачали в цьому наслідки «сексуальної революції», або інакше ще її називали «ноюю мораллю». Говорилося, що люди настільки розслабилися, що перестали у будь-що вірити та будь-чого боятися. Головний закид звісно торкався саме жінок, начебто вони забули головну ціль їхнього існування - служіння дітям, чоловікові, а тепер ще й державі. Реальність відрізнялася від офіційних заяв. Якщо жінки не встигали зробити аборт через певну низку причин (починаючи релігійними забобонами закінчуючи великим строком вагітності), то щоб позбутися малятка вони їх просто вбивали ще новонародженими. Чому так робили теж варіантів було багато, серед них і зґвалтування, суспільний осуд матері-одиначки, післяпологова депресія чи дитинка із вадами. Так чи інакше відсоток таких смертей серед малечі був. Але вбивали своїх дітей не тільки жінки. Захищеність молодих мам після розлучень, або за відмови батька від виховання свого спадкоємця не давала змоги чоловікам просто зникнути, системи аліментів стали більш сучасними. За таких обставин деінде траплялись випадки вбивства батьками своїх дітей, при чому вік потерпілих почасти був набагато старшим за немовля. У світлі цього варто говорити скоріше не про «розбещуючий» вплив нової моралі, а про специфічний вплив низки положень нової радянської політики у сфері статевих та сімейних відносин. На початку 1920-х рр. не було розроблено механізму передання дитини на виховання держави у разі необхідності чи специфічних обставин. Підкидання дітей навіть на територію дитячого будинку розглядалося як залишення в небезпеці та каралося як кримінальний

злочин. Це ставало одним з чинників, який підштовхував жінку до дітовбивства¹.

Незважаючи на великі надії з боку держави на інтеграцію жінки у нове суспільство - її «вивільнення» не дало жаданого результату. Замість всемогутнього робота, котрий поєднував і свої основні обов'язки (суто «жіночі») із блискучою роботою де звісно ж мали б битися усі рекорди та відбуватися постійні препрацювання задля світлого майбутнього своєї країни – всередині суспільства настав час постійних нелегальних абортів, дітовбивства та занепаду інституту сім'ї як такого.

Аборти практикувалися серед молоді, що зумовило велику кількість випадків небажаної вагітності, адже протизаплідні засоби також були «пережитком буржуазії», а сексуальне виховання було відсутнє. Тому вже в 1936 р. влада наклала абсолютну заборону на проведення абортів, яка передбачала кримінальну відповідальність для тих, хто проводив аборт, та для жінок, які зважувалися на нелегальний аборт. На відміну від очікуваного результату у вигляді підвищення рівня народжуваності (яке справді простежувалося в перші півтора роки після заборони), у країні збільшилася кількість нелегальних і некваліфікованих абортів, що досить часто могло призвести до смерті жінки та вбивств немовлят віком до року ($\geq 25\%$ від загальної кількості вбивств у країні)².

Варто зазначити, що офіційно аборт був дозволений ще у 1920 році, але ця постанова вийшла РСФРР і мусила бути розповсюдженою на територію усього СРСР, так, у Постанові Наркомюста РРСФР від 18 листопада 1920 року «Про охорону здоров'я жінок» аборт визначався некараним, якщо він

---

¹ Міхеєва О. Проблемні складові повсякденної практики регулювання народжуваності та утримання неповнолітніх у контексті радянської сімейної політики 1920-х рр. // Історичні і політологічні дослідження. 2013. № 3. С. 187. URL: <https://er.ucu.edu.ua/handle/1/95>.

² Гавловська А., Проценко М. Аборт як форма реалізації права репродуктивного вибору жінки: дослідження окремих аспектів повної або часткової заборони. Науковий вісник Херсонського державного університету. 2022. Вип. 2. С. 16–20. URL: <https://lj.journal.kspu.edu/index.php/lj/article/view/349/325>.

здійснювався лікарем, у медичній установі і безкоштовно¹. Фактично ж, до України на практиці цей закон дійшов лише в 1921 році, коли всі побіжні заборони країни було відкрито для загального доступу. При цьому у середині самої країни точилися бурхливі дискусії щодо правильності такого рішення.

У 1922 році відповідальність за проведення абортів вводиться в Кримінальний кодекс УРСР, де диспозиція ст. 164 за своєю суттю повторює Постанову 1921 р., однак значно пом'якшуються санкції – позбавлення волі чи примусові роботи терміном до одного року – при здійсненні злочину без обтяжливих обставин, а при наявності таких (вчинення абортів у вигляді промислу чи без згоди матері, або якщо наслідком є її смерть) – позбавлення волі на термін до п'яти років. Нарком охорони здоров'я УРСР 30 січня 1926 року прийняв циркуляр, в якому наказав ліквідувати одні комісії (абортні), передавши їхні функції іншим (Охмладам), а також Раді соціальної допомоги – усунути всі формальності, що стосуються абортів, а головне – дозволив проведення абортів за соціальними показниками до трьох місяців вагітності. Цей нормативний акт визнавався першим у світі документом, що дозволяв проведення абортів за соціальними показниками².

Із приходом Й. Сталіна до влади питання абортів знову було поставлено перед загалом. Тоді було введено значні зміни, які було занесено в Кодекс законів про сім'ю, опіку, шлюб і акти громадянського стану УРСР 1926 р. на підставі постанови ЦВК і РНК СРСР «Про заборону абортів, збільшення матеріальної допомоги породіллям, встановлення державної допомоги багатосімейним, розширення мережі пологових будинків, дитячих ясел і

---

¹ Черевко К. Генезис законодавства за незаконне проведення абортів // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. 2013. Вип. 16. С. 162–165. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/VKhIPR_2013_1082_16_42.pdf.

² Там само... С 163.

дитячих садків, посилення кримінального покарання за несплату аліментів та про деякі зміни в законодавстві про розлучення» від 27 червня 1936 р¹.

У СРСР дискусія щодо заборони абортів вибудовувалася насамперед навколо матеріального достатку, а не бажань жінки чи подружжя. І населення загалом не виступало категорично за заборону абортів, погоджуючись здебільшого, що коло обставин, за яких він дозволений, не варто обмежувати тільки медичними показаннями. Лунали пропозиції брати до уваги фінансове становище вагітної, наявність дітей тощо. Однак влада прагнула підвищити народжуваність і всі ці пропозиції відкинула, видавши у 1936 р. постанову про заборону абортів, дозволивши їх тільки у зв'язку із «загрозою життю та здоров'ю жінки» та наявністю у жінки спадкових захворювань². Чому на аборти так різко та критично звернули увагу? Це через те, що замість того, щоб шукати проблеми в самій системі та модифікувати її, влада просто вирішила звинуватити у всіх проблемах, і особливо демографічній кризі, аборти. На той час це виявилось оптимальним рішенням.

Указом від 8 липня 1944 р. було встановлено кримінальну відповідальність: за незаконний аборт жінки каралися одним роком примусових робіт, а при повторному – ув'язненням терміном до 3 років; лікарі – від 3 до 5 років ув'язнення. На місцях створювалися абортивні комісії у складі завідуючого райздороввідділу, лікарів-гінекологів та представників спілки медсанпраці, прокуратури, райвиконкому. Вони мали уважно прислухатися до причин, що змусили вагітну зробити аборт; проводити масово-агітаційну роботу та залучати громадськість у подолання цього явища шляхом лекцій, бесід. Інформація про кожен випадок абортів мала передаватися головними лікарями дільниць в органи прокуратури протягом 24 годин. Після передачі справи з абортарію до прокуратури райпрокурор

---

¹ Аніщук Н. Право на аборт: стан законодавчого забезпечення та реалізації в Україні // Актуальні проблеми держави і права. 2006. С. 318–322. URL: <http://apdp.in.ua/v29/63.pdf>.

² Залеток Н. Становище британських та радянських жінок у суспільстві в міжвоєнний період: порівняльний огляд // Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. 2021. № 2. С. 105–111. URL: https://www.hist.vernadskyjournals.in.ua/journals/2021/2_2021/2_2021.pdf#page=113.

протягом 24 годин мав вирішити питання про порушення кримінальної справи і передати матеріали слідчому для ведення слідства. По закінченню слідства всі випадки абортів передавалися до суду для розгляду протягом 10-денного терміну. В комплексному плані боротьби зі злочинними абортами наголошували: «Жоден випадок неможна залишати без покарання»¹.

Разом з тим робилися спроби стимулювати народжуваність: збільшувався розмір соціальних виплат, було відмінено деякі обмеження з надання відпусток у зв'язку з вагітністю та пологами, встановлено відповідальність за відмову у прийнятті на роботу чи зниженні заробітної плати вагітним жінкам тощо².

Індустріалізація, урбанізація, колективізація, Голодомор 1932-33 рр., репресії 1937-1938 рр. негативно позначилися на демографічній ситуації в Україні наприкінці 1930-х – на поч. 1940-х рр. Загрози не лише відтворенню українського населення, але й національній безпеці СРСР у перший період радянсько-німецької війни 1941 – 1945 рр. довели вичерпаність існуючого пропагандистського механізму державного регулювання шлюбних відносин, примусили владу його змінити. З метою виправлення демографічної ситуації радянська держава за тоталітарного режиму та командної економіки запровадила адміністративний механізм регулювання шлюбних відносин, тобто прямі адміністративні вказівки, що мали обов'язковий характер, нормативні та законодавчі акти, податкове законодавство, що регламентували шлюби, розлучення, координували соціальну/сімейну політику відповідно до обраного курсу. Так, у листопаді 1941 р. Указами Президії Верховної Ради

¹ Шипік Н. Реалізація пронаталістської політики у повоєнні роки на прикладі Сталінської області // Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. 2009. Вип. 102. С. 56–62. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Npchdui_2009_115_102_13.pdf

² Мисьєва О. Історія становлення профілактики штучного переривання вагітності // Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. 2010. Вип. 110. С. 82–86. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Npchduped_2010_123_110_16.pdf.

СРСР було запроваджено податок на неodrужених, самотніх і бездітних громадян. Згідно з чим чоловіки віком від 20 до 50 років та заміжні жінки від 20 до 45 років, у яких не було дітей, мали відраховувати до державної скарбниці 6 % заробітної плати. Податок припиняли стягувати у зв'язку з народженням або усиновленням дитини та змушували сплачувати у разі загибелі єдиної дитини в родині¹. За існуючих норм моралі таке оподаткування, по суті, передбачало примушення до вступу до шлюбу з метою народження дітей. Указом Центрального виконавчого комітету та Ради Народних комісарів СРСР від 8 липня 1944 р. лише на зареєстрований шлюб розповсюджувалися взаємні права та обов'язки членів подружжя. Це спонукало багато пар, які прожили достатньо довго у фактичному шлюбі, оформити свої стосунки. Також ускладнилася процедура розлучення, що стала передбачати дві судові інстанції з попередньою публікацією у місцевих газетах повідомлення про майбутній шлюборозлучний процес. Це призвело до скорочення кількості розлучень та збільшення коефіцієнту шлюбності в Україні до 11,7 у 1950 – першій половині 1960-х рр., незмінного підвищення щорічної кількості народжених².

Сімейна політика періоду 1930-1940-х рр. характеризувалась зміною законодавства у бік примусової стабілізації сім'ї. Указ Президіуму Верховної Ради СРСР від 1944 р. «Про збільшення державної допомоги вагітним жінкам, багатодітним та одиноким матерям, посилення охорони материнства та дитинства, про встановлення почесного звання «Мати-героїня» та утвердження ордену «Материнська слава» та медалі «Материнство» знов змінював статус та конфігурацію сім'ї, сімейних відносин. Такий законодавчий акт визнавав правомірними лише ті шлюби, які були

---

¹ Кондратьєва О. Податок на бездітність: історія та сучасність // Юридичний вісник України. 2012. № 9 (3-9 берез.). С. 5–7.

² Сичова В., Рябенко О. Напрями вдосконалення механізмів державного регулювання шлюбно-сімейних відносин в Україні у 1920-х – 2010-х рр // Актуальні проблеми державного управління / Нац. акад. держ. упр. при президентові України ; Харк. регіон. ін-т. держ. упр. Харків : Магістр, 2014. № 2 (46). С. 287–294. URL: <https://dspace.hnpu.edu.ua/items/3ef8dcf6-44ae-44a3-a256-86703727d45f>.

zareєстровані у РАЦСі, при чому процес розлучення ставав дуже тяжким і мусив проводитися у народному суді.

Також цим указом заборонялося давати прізвище батька дітям, які були народжені поза офіційним шлюбом, навіть якщо батько дитини був на це згодний, що фактично вводило поняття «незаконнонароджений». Таким чином, всю відповідальність за позашлюбні стосунки несла на собі жінка і в подальшому дитина. Держава відтісняла батька від відповідальності за народження такої дитини та брала цю роль на себе шляхом виплати щомісячної грошової допомоги матерям з народженими поза шлюбом дітьми. Так вирішувалась демографічна проблема воєнних та післявоєнних часів¹.

За часів II Світової війни, як і було раніше передбачено державою, були величезні втрати людського ресурсу в країні. Ніхто не очікував що демографічний показник впаде на таку кількість відсотків. Через такі проблеми було доповнено постанову 1936 року про заборону абортів, завдяки якій у подальшому мусила проходити більша стимуляція до народження дітей. Так, з'являються Укази Президії Верховної Ради СРСР «Про збільшення державної допомоги вагітним жінкам і самотнім матерям, посилення охорони материнства і дитинства і заснування ордену «Материнська слава і «Медаль материнства» (1944 року), а також «Про розмір державної допомоги багатодітним і самотнім матерям» (1947 року), які з невеликими змінами і доповненнями діяли до 1981 року. Згідно Указу 1947 року щомісячна допомога сім'ї виплачувалася лише після народження четвертої дитини розміром 4 крб. на місяць. З народженням кожної наступної дитини, розмір допомоги збільшувався, досягнувши максимуму – 15 крб. на один місяць на одинадцять і кожен наступну дитину. Державна ж допомога самотнім матерям, які не перебували у шлюбі, на утримання і виховання дітей

---

¹ Афанасьєва Ю. Аналіз чинників репродуктивної дисфункції сучасної української родини // Актуальні проблеми державного управління. 2014. Вип. 1. С. 309–315. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/apdy_2014_1_42.pdf.

виплачувалась у розмірі 20 крб. на місяць на кожну дитину¹. Безперечно, в умовах воєнного та післявоєнного часу, коли сотні тисяч жінок залишилися самотніми матеріями з дітьми на руках, ці нормативні акти відіграли позитивну роль².

Зміна поглядів на питання абортів відбулися і в 1961 році. Тоді поняття сім'ї як такої було занесено до програми комуністичної партії. В розділі «Завдання партії в сфері покращення матеріального добробуту народу» закріплювалося ставлення до інституту сім'ї. В документі зазначалося, що комуністична партія ставить своїм першочерговим завданням забезпечити кожну сім'ю окремим житлом, жінок відпусткою по вагітності і пологах, а дітей щасливим дитинством³. Відповідно до Програми КПРС, наступні партійні з'їзди визначили нові напрямки економічного і соціального розвитку СРСР, і шляхи покращення рівня життя радянського громадянина, створення умов для зміцнення інституту сім'ї, а також захисту материнства та дитинства. Втілюючи у життя нову сімейну політику, державний та партійний апарат керувалися тезою Генерального Секретаря ЦК КПРС Л. І. Брежнєва, що в Радянському Союзі всі сімейні клопоти лягали на плечі жінок. Саме тому більшість державних заходів були спрямовані на створення умов для полегшення становища жінки в сім'ї і в суспільстві. У документах комуністичної партії неодноразово згадувалось, що основною функцією радянської жінки є материнство, але завдяки «підкуванню» компартії радянська жінка не лише отримала рівні права з чоловіком, але й право поєднувати материнство з суспільно-корисною працею⁴.

Таким чином, вивчаючи питання абортів на теренах Української РСР можна сказати, що в залежності від часу, відношення влади до цього

¹ Шипік Н. Реалізація пронаталістської політики у повоєнні роки ... С 57-58.

² Топольницька Ю. Матеріальна підтримка материнства в УРСР, як один із напрямків державної політики (1965–1985 рр.) // Етнічна історія народів Європи. Вип. 53. С. 158–164. URL: http://www.irbis-nbu.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbu/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/eine_2017_53_27.pdf.

³ Топольницька Ю. Матеріальна підтримка материнства в УРСР... С 159.

⁴ Там само... С. 159.

питання було різним. Хоча комуністична ідеологія і передбачала повну репродуктивну свободу жінок – в реальності правовий стан абортів залежав від ситуації всередині країни. Єдиним залишалось лише те, що жіноцтво для комуністів було так чи інакше інструментом, бажаннями та правами яких завжди можна було знехтувати заради власної політики.

1.3. Радянська модель сім'ї: переваги та недоліки для жінок

Радянський Союз відзначався непередбачуваною політичною, соціальною та економічною трансформацією, що суттєво вплинула на життя всіх його громадян, і особливо на жінок. Важливим аспектом цієї трансформації була радянська модель сім'ї, яка визначала роль та функції родини в новому соціальному устрої.

У ранній період радянської влади питання сімейного виховання стояло дуже гостро. Сім'ї у соціалістичних перетвореннях країни перебували в полі зору відомих вітчизняних політичних і громадських діячів й учених. І такий підхід до цих важливих проблем не був випадковим. Адже під впливом подій 1917 р. родина в державі переживала глибокі зміни, що торкалися всіх аспектів її існування. Після короткочасного періоду діяльності українських урядів 1917–1920 рр. – громадянської війни та іноземної інтервенції – країна в 1921 р. вступила в новий історичний етап свого розвитку. На зміну патріархальній сім'ї з узаконеними державою і церквою привілеями чоловіка, прийшли нові стосунки, закріплені одним із перших декретів Радянського уряду про шлюб і сім'ю, прийшла нова сім'я, в якій формувалися нові взаємовідносини, новий побут. Шлюб почав вибудовуватися на принципах

рівноправності чоловіка і дружини, незалежно від їхньої соціальної, релігійної, національної і расової приналежності¹.

Ідеологічний дискурс 1920 рр. базувався на марксистській ідеї про те, що побутові умови та матеріальний світ визначають свідомість людини. Тому реформа побуту і разом з нею оновлені відносини між чоловіками і жінками – як вважалося тоді – мали важливе політичне значення, й у зв'язку з цим в обговоренні, такої «приватної теми», як відносини між статями, взяли участь багато керівників партії і уряду обох статей І. Арманд, М. Бухарін, П. Виноградська, О. Коллонтай, Н. Крупська, А. Луначарський, Д. Рязанов, Л. Троцький, О. Ярославський тощо. Головне, на чому сходились практично всі більшовицькі ідеологи – неприпустимість збереження колишніх форм сімейно-шлюбних відносин, «побудованих на голому економічному розрахунку», необхідність створення нового побуту, нової сім'ї, нових стосунків, заснованих на «духовній близькості». До речі, радянська влада і радянська ідеологія з самого початку були налаштовані пронаталістськи – на користь високої народжуваності, одухотвореної високими моральними відносинами та ідеалами. Це пояснюється тим, що менталітет суспільства базувався на багатовіковій православній культурі і розглядав материнство як «соціальну функцію» жінок, кожна з яких зобов'язана її виконувати².

Радянська держава створювала і інституціоналізувала певний гендерний порядок, де ролі чоловіків і жінок визначались у відповідності з вимогами ідеології комуністичного будівництва. Участь у труді вважалась головним для ідентичності всіх радянських громадян. З часом трудовий колектив повинен був стати головним місцем соціальної інтеграції в розподілу в суспільстві.

¹ Федяєва В. Проблеми сім'ї, жінки, дитинства, сімейного виховання у працях політичного діяча раннього радянського періоду (1917 – 1941) О. Коллонтай (1872 – 1952) // Історико-педагогічний альманах: зб. наук. праць. Умань, 2012. Вип. 2. С. 65–67. URL: <http://ekhsuir.kspu.edu/handle/123456789/4858>.

² Онпченко О. Питання статево-рольової соціалізації молоді через становлення інституту шлюбу та сім'ї у радянському суспільно-політичному дискурсі 1920-х років // Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна». 2017. № 13. С. 58–62. URL: http://www.irbis-nbu.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbu/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Znpkhist_2017_13_16.pdf.

Роль жінки визначалась так: робітниця-мати, обов'язок якої – працювати, народжувати майбутні покоління працівників, а також слідкувати за домашнім господарством. Натомість їм як матерям надавався «захист» держави і незалежність завдяки доступу до оплачуваної роботи. Але хоча жінок інтегрували до сукупної робочої сили, ранньобільшовистські мрії про переведення домашніх функцій в публічну сферу так і не були реалізовані – окрім питань догляду за дітьми. Це означало, що жінкам як і раніше належало виконувати традиційну домашню роль: ніхто з більшовиків, навіть Олександра Коллонтай, не відкидали ідеї домашньої праці, як безспірно жіночої. Таке визнання новою комуністичною елітою нібито природної різниці статей формувало й межі інтеграції жінок до робочої сили (як працівників другого сорту), і очікування від них як дружин і матерів¹.

Радянська влада визначилася з жіночим питанням, не залишивши місця для традиції або ідей модерністського суспільства. Розпочався соціальний експеримент у межах всього СРСР у вигляді – прищеплення соціалістичного фемінізму. Діяльність влади щодо залучення інституту сім'ї в радянську систему політичного контролю, встановлення контролю за поведінкою громадян знайшла своє вираження, насамперед, у створенні нового законодавства. Перш за все, радянська влада припинила визнання церковних шлюбів. У контексті атеїстичної політики в грудні 1917 р проголошено про відокремлення церкви від держави. Таким чином держава привласнила право реєстрації народжень і шлюбів².

¹ Лобко Н. Вплив радянського гендерного порядку на формування трудової орієнтації чоловіків і жінок // Суспільно-політичні процеси в Україні та світі: історія, проблеми, перспективи: матер. X Всеукр. наук.- практ. конф. (Суми, 28 квітня 2023 р.) / ред. колегія : В. М. Власенко, А. В. Гончаренко, С. І. Дегтярьов та ін. Суми: Сумський державний університет, 2023. С. 140–145. URL: https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream-download/123456789/93026/1/Lobko_national_identity.pdf.

² Грушева Т., Рябчевська А. Соціальний статус жінки в радянській Україні у 20-30-ті рр. XX ст. Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. 2017. Вип. 47. С. 119–123. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=Npifznu_2017_47_24.

Перші декрети і кодекс УРСР проголосили наступні принципи сімейного законодавства в УРСР: одношлюбності, свободи та добровільності укладання шлюбу, свободи розлучення, ліквідації будь-якого впливу релігії та церкви на сімейні стосунки, рівноправності подружжя і всебічний захисті інтересів дітей. Однак успіх цих нововведень у той період був швидше теоретичним, ніж реальним, і мав у першу чергу політичний, а не правовий характер. Встановлення принципу роздільності майна подружжя мало за мету звільнити жінку від економічної залежності від чоловіка. Однак, як показала практика, результат виявився протилежним. Жінки, які не мали до шлюбу власного майна і не набували майна в період шлюбу в зв'язку з доглядом за дитиною, при розірванні шлюбу нерідко залишалися просто без засобів до існування. У цей період вперше стало ясно, що формально проголошена рівність чоловіка і жінки в сім'ї, не підкріплена необхідними соціально-економічними гарантіями, не тільки не відповідає інтересам жінок і дітей, але є, навпаки, фактором, що погіршує їх становище в сім'ї. У зв'язку з цим прийнятий ВУЦВК 31 травня 1926 р. Кодекс законів про сім'ю, опіку, шлюб та акти громадянського стану УРСР, відмовився від режиму роздільності майна подружжя і встановив правила про спільність майна, нажитого подружжям у період шлюбу. Не сприяло поліпшенню правового стану жінки в сім'ї і визначення юридичної сили за фактичними шлюбними відносинами, що було встановлено Сімейним кодексом РРФСР 1926 р. Прийнятий у тому ж році Сімейний кодекс УРСР не включав такого роду норму і передбачав обов'язковість державної реєстрації шлюбу¹.

Втручаючись у особистий простір громадян, партійні ідеологи намагалися сформуванню образ ідеальної радянської жінки, який всіляко пропагувався і навіть знайшов закріплення на законодавчому рівні. Так, роль

---

¹ Бондаренко Н. Деякі аспекти законодавчого регулювання становища жінки у сім'ї в радянській Україні // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. 2003. Вип. 23. С. 159–165. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/VKhnuvs_2003_23_51.pdf.

жінки в суспільстві визначалася як – трудівниці-матері, виховательки дітей і домогосподарки. У багаточисленних рубриках, популярного в УРСР жіночого журналу «Радянська жінка», постійно акцентувалася увага на дискримінацію жінок в імперіалістичному світі, про їх емансипацію та про небажання поєднувати кар'єру і материнство¹. Натомість у радянській державі жінка отримувала все необхідне для реалізації себе в політичному, соціально-економічному, сімейному житті. Ідеальна сім'я в розумінні радянської людина мала характерні риси - це подружжя з дітьми, яке працює на благо своєї країни, в той же час їхні спадкоємці мають необхідні матеріальна блага як одягу, не голодують та відповідають високому званню чи то піонера, чи жовтеняти, чи можливо у майбутньому навіть члена компартії. До чоловіка вимоги, щоб не пив, не гуляв, та дітей любив, гроші якісь заробляв; до жінки – аналогічно, і діти також повинні бути схожими на своїх батьків в цьому відношенні. Вони, звичайно, повинні були отримати якусь освіту, не обов'язково вищу, головне, щоб людина була гарна². Опитані жінки відверто наголошували, що головним завданням жінки в СРСР була сім'я і материнство, тобто ті категорії, які активно пропагувала радянська ідеологія. Відхилення від такого сприйняття жінки всіляко засуджувалося. Одна із опитаних жінок, зазначила, що для дівчини найбільш аморальним у СРСР вважалось вести статеве життя до шлюбу, вживати алкоголь і палити. Така поведінка була неприйнятною для суспільства і держави. Не дивлячись на осуд до шлюбного інтимного життя радянським суспільством, більшість із респондентів погодились, що така модель поведінки траплялася досить часто серед тодішньої молоді. Інша справа, що такі факти старанно приховувались, щоб не порушувати радянських канонів. Таким чином, нав'язувана

---

¹ Емансипація по-американському. У світі капіталізму, у світі безправ'я // Радянська жінка. 1980. № 12. С. 12.

² Тищенко Ю. Сім'я в радянській Україні у 1970-х – на початку 1980-х років... . С. 189.

пропагандою радянська мораль, яка будувала перед суспільством різноманітні заборони, привчала своїх громадян жити за подвійними стандартами¹.

Окрім підвищеного сімейного статусу радянської жінки радянські дослідники змальовують і зростання її соціальної ролі. У радянських наукових доробках, що досліджують тему ролі жінки у радянській сім'ї, вона паралельно з виконанням родинних обов'язків бере активну участь у громадському житті країни, працює на виробництві нарівні з чоловіком: «дитина повинна знати, де працює батько і мати, в чому полягає ця робота, наскільки вона складна, які в ній напруження, які досягнення. Вона повинна знати, що виробляє її батько й мати, яке значення це виробництво має для всього суспільства»². Увага дослідників до позасімейної діяльності жінок пов'язана з тим, що протягом 1920–30-х років значна їх кількість була залучена до виробничої сфери, оскільки в ідеї «розкріпачення» радянських жінок поєдналися і проблеми рівності між статями, і прагматичні задачі поповнення ринку робочої сили за їх рахунок. При чому жіноча роль в радянському суспільстві акцентувалася передовсім як роль працівниці, найманої робітниці поза домівкою і лише потім, у другу чергу, – як матері та господині домашнього вогнища. Жінка змушена була поєднувати сімейні функції з роботою на виробництві і громадською діяльністю, що призвело, зрештою, до подвійного, а іноді і до потрійного навантаження. Сучасні дослідники гендерних аспектів державної політики СРСР зазначають, що масштаб і характер праці «звільненої» радянської жінки тих часів можна оцінити як такий, що «виходить за межі людських можливостей»³.

Сформувавши новий образ – трудівниці, громадянки соціалістичної держави, влада покладала на жінку неприпустимо велике навантаження.

---

¹ Тищенко Ю. Сім'я в радянській Україні у 1970-х – на початку 1980-х років... С. 184.

² Макаренко А. С. Лекции о воспитании детей. Избранные произведения. В 3-х т. Киев: Рад. Школа. 1984. Т. 3. С. 357–414.

³ Гончаренко О. Проблема емансипації радянської жінки в педагогічному доробку Антона Макаренка. Творча спадщина А. С. Макаренка в контексті інноваційного розвитку освіти ХХІ століття: матеріали ІІ Міжнародної науково-практичної конференції (15–16 березня 2018 року, м. Суми). Суми: СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2018. С. 122–126. URL: https://pedagogika.sspu.edu.ua/images/zbirnik_tez_0603_sbrueva_2d7f7.pdf#page=122.

Соціальні функції включали трудову діяльність в колгоспі чи радгоспі, участь у суспільно-політичному житті, особистих підсобних господарствах, виконання домашньої роботи, догляд та виховання дітей. І якщо перше розумілось і виконувалося як обов'язкове, то для полегшення традиційних жіночих ролей мала застосовуватися соціально-культурна інфраструктура села.

Презентуючи модернізовану родину в періодичних виданнях, влада зміщувала традиційні ролі матері і господині дому на другий план, надаючи перевагу громадській роботі жінки. Типовим зразком осучасненої жінки стала героїня однієї зі статей журналу «Колгоспниця України» за 1935 р., яка сама про себе та свою родину говорила так: «Діти скучили за мною. Адже 10 день я не була вдома. Та, нічого, потерплять ще 8 день. Закінчу півторамісячні курси... Завідую усіма дитустановами нашого села. До того ж я ще й жіноргом у колгоспі. Відвідую партшколу, на курсах я старостою і допомагаю іншим вчитись. Вистачає часу й на книжки, газети, журнали»¹. Проте, недостатній рівень розвитку, а подекуди відсутність закладів, які б мали полегшити повсякденну роботу жінок (дитячих ясел, садків, закладів громадського харчування тощо), ненормований робочий день колгоспниці, який подекуди сягав 11–13 годин на добу, не сприяли зменшенню обсягу традиційних обов'язків матері, господині. Ця робота помножувала навантаження жінки або перекладалася на плечі дітей і старих батьків, які вже не могли фізично працювати в колгоспі².

Офіційне надання переваги моделі сім'ї, яка базувалася саме навколо жінки, було закріплено в Конституції УРСР 1978 р., що визначала її роль в суспільстві як «трудівниці, матері, виховательки своїх дітей і

¹ Новікова О. Селянка Радянської України у системі сімейних взаємостосунків 1930-х рр. // Гуржіївські історичні читання. 2013. Вип. 6. С. 169. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/gurit_2013_6_64.pdf.

² Там само... С. 169.

домогосподарки»¹. Кодекс законів про працю УРСР від 10 грудня 1971 р. проголошував, що «жінці в СРСР надано рівні з чоловіком права на працю, оплату праці, відпочинок і соціальне забезпечення»². До згаданого Кодексу ввійшла глава «Праця жінок», у якій чітко визначалися умови трудового захисту прав жіноцтва. Поряд з цим, сімейним законодавством підтверджувалася центральна роль жінки в сім'ї з посиланням на те, що їй «забезпечуються необхідні соціально-побутові умови для поєднання щасливого материнства з усе більш активною і творчою участю у виробничому та суспільно-політичному житті». Щоправда, відпустка у зв'язку з вагітністю була зовсім незначною: лише 56 днів до пологів і 56 після. Очевидно, це робилося для максимального залучення жінки на виробництві. Тільки у 1980-х роках радянські матері здобули право на додаткову відпустку по догляду за дитиною до моменту досягнення нею півтора року. Примітно, що заробітна плата при цьому не зберігалася³.

Отже, підсумовуючи досліджений матеріал, можна стверджувати, що радянська модель сім'ї мала як переваги, так і недоліки для жінок. З одного боку, вона надавала жінкам можливість отримати освіту та займати робочі посади, що сприяло більшій самореалізації та гендерній рівності. З іншого боку, ця модель обмежувала репродуктивні права жінок, ставлячи перед ними виклики у поєднанні сімейного життя та кар'єри, а також впливала на формування та закріплення в суспільстві стереотипів щодо гендерних ролей.

---

¹ Конституція (Основний закон) України прийнята на позачерговій сьомій сесії Верховної Ради Української РСР від 20 квітня 1978 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/888-09#Text>

² Збірник законів Української РСР і указів Президії Верховної Ради Української РСР. 1938-1973: у 2-х т. Т. 1. К.: Політвидав України, 1974. 745 с.

³ Сало В. Правове становище жінки в УРСР (1945 – 1991 рр.). Правозахисний рух: зародження, розвиток, сучасний стан в Україні та світі: матеріали VIII Всеукраїнської студентської науково-практичної конференції. 2008. С. 3–6. URL: <http://dSPACE.pnu.edu.ua/bitstream/123456789/4545/1/Salo.pdf>.

РОЗДІЛ 2

ПРАВОВИЙ СТАТУС РАДЯНСЬКИХ ЖІНОК У СФЕРІ ПРАЦІ

2.1. Законодавство щодо прав жінок на працю в Радянському Союзі.

У Радянському Союзі права жінок на працю були тісно пов'язані із загальною ідеологією комунізму та соціалістичного підходу до організації суспільства. Права жінок на роботу в цьому періоді були визнані, але знаходились під впливом конкретних ідеологічних та економічних умов. Важливим аспектом було забезпечення «рівності» статей у суспільстві, хоча реальна реалізація цих принципів могла варіюватися від епохи до епохи, а також в залежності від конкретних регіональних чи національних особливостей.

На тлі тоталітарного режиму і соціалістичного планування, жінки в Радянському Союзі здобули право на працю та рівні можливості у виборі професій. Проте ці рівності не завжди відображалися на реальних умовах праці жінок, адже ідеологічні принципи і реальна практика часто розходилися.

Протягом першої половини ХХ століття в радянському суспільстві встановився новий політичний порядок, який продовжував перетворювати традиційний спосіб життя. Індустріалізація та колективізація значно прискорили процес урбанізації, привертаючи дешеву робочу силу із селищ у міста. Ці процеси стали результатом політичної та соціальної революції, а жінкам в цьому новому устрої відводилося особливе місце.

На початку становлення тоталітарного режиму було сформовано новий тип жінки, соціальний статус якої було кардинально змінено. Станом на 20-ті роки ХХ століття радянське жіноцтво, навіть зважаючи, що більшість з цього було записано лише на папері, або викривлено у суспільстві до абсуртності, отримало низку прав і свобод, котрі навіть у найрозвиненіших куточках світу були дуже радикальними. Це все було задекларовано у Конституції УСРР 1919

року, а Конституція 1929 року підкріпила минувші права й ще більше розширила можливості для пересічної українки. Саме в 1929 році жінки та чоловіки формально стали абсолютно рівними перед законом. За порівнянням, в США 19-та поправка до Конституції, яка забороняла обмеження виборчого права для жінок, набула чинності у 1920 році. У Великобританії жінкам, які досягли 21 року, було надано право брати участь у виборах у 1928 році. У Франції повні виборчі права для жінок введено у 1944 році¹.

Більшовицька революція мала за мету створення нового політичного ладу і нової людини. Відразу після захоплення влади, більшовики визначили своє ставлення до праці, враховуючи ідеї К. Маркса про формування нового соціального типу людини як "економічного діяча" та "специфічного типу працівника". Трудова діяльність в розумінні більшовиків розглядалася в двох площинах: конструктивістській (будівництво нового світу) і деміургівській (формування нової людини)².

Відтепер «робота» лише з економічного конструкту перетворилася на соціальний. Марксизм-ленінізм спрощував відношення до праці у суспільній думці до асоціацій: зло – це той, хто не працює, паразитує на стражданнях іншого (куркуль як збірний образ такої людини), та добро – звичайний трудящий громадянин із бідної сім'ї та сліпою вірою в комунізм (робочий на заводі як ідеал). І в картинці комуністів одразу після революції всі мусили працювати за ідею, радісне майбутнє та часто просто за «дякую!». Але реальність виявилася інакшою. Люди не хотіли працювати без стимулів, продуктивність виробництв різко впала, громадяни не бачили змін в покращенні їхнього життя за нового провладного режиму.

III Всеукраїнський з'їзд Рад 1919 року ухвалив Конституцію УСРР. Вона була першим офіційним документом на наших теренах де жінки отримали

---

¹ Маркова С. «Жіноче питання» як фактор розширення соціальної бази радянської влади (20-30-і р. XX ст.) // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. 2009. Вип. XXVII. С. 197–201. URL: <https://istznu.org/index.php/journal/article/view/2115/1970>.

² Коляструк О. Людина праці в СРСР: від глорифікації до девальвації // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. 2019. Вип. 21. С. 73. URL: <https://periodicals.karazin.ua/apvvi/article/view/12599>.

низку прав, включаючи виборче право. (20 стаття) та те, що вона тепер абсолютно вілна членкиня суспільства. Нюансом було дотримання певних «забов'язань» перед державою котрі стосувалися не самого гендеру жінки, а того, який спосіб життя вона веде «Всі, що здобувають засоби до життя продукційною і загальнокорисною працею, а також особи, зайняті домашнім господарством, забезпечуючи можливість продуктивної праці першим...»¹ - тобто всі ті, хто працює. Також це прописано в ст. 22. Вперше офіційно було задекларовано сам принцип рівності статей.

Якщо подивитись на ряд впроваджень щодо жіноцтва з боку радянської влади, то можна подумати, що комуністи дійсно, з наповненням ліберальних ідей, безкорисливо займаються просвітою такої раніше пригніченої групи. Задля підняття освіти серед громадян УРСР було сформовано численні лікбези. Це дуже добра ініціатива, але згодом вони зрозуміли, що охоплення чоловіків в цих установах значно переважає. Щоб зайнятися саме своїми громадянками було вирішено впровадити роботу з отриманням елементарних знань та політичній усвідомленості. Однією з найвдаліших кампаній на цьому фронті стали «жіночі відділи» або женотдел. Така установа відповідала за просування прав жінок і гендерної рівності, а також відігравала певну роль у забезпеченні освіти та професійної підготовки жінок. Іншою важливою кампанією була "Нова жінка", яка просувала ідею нового типу жінки - освіченої, незалежної та активної у громадському житті. Нова жінка розглядалася як символ прогресу та сучасності і допомагала кинути виклик традиційному ставленню до ролі та очікувань жінок.² Така інтенсивна діяльність мала свої результати. Хоча глибше досліджуючи тему тих же «жіночих відділів» можна побачити велику долю «формальності» праці таких кампаній, особливо яскраво це простежується вже у середині 1930-х років. Але

¹ Конституція Української Соціалістичної Республіки 1919р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001316-19#Text>

² М. Богачевська-Хомяк. Лекція «Тоталітаризм і жінки». 2013. <https://www.lvivcenter.org/discussions/women-and-totalitarianism-2/> (дата звернення 23.02.2024)

навіщо взагалі комуністи так опікувалися жінками? Відповідь на це доволі проста, на неї відповідали і провладні члени КП і навіть самі держсекретарі у своїх заявах. І Ленін, і Сталін і багато хто ще прямо говорили про цілу половину населення, таку «пригнічену» та «ув'язнену», котра могла б дуже добре вписатися в економіку держави як повноцінні робітниці. Окрім цього, важливим аспектом було те, що дітьми, навіть в найвільніші часи «сексуальної революції» опікувалися жінки, і якщо правильно «виховати» мам, то і діти, як майбутні громадяни будуть ще більше лояльними, заангажованими та все ж таки зможуть побудувати той справжній комунізм. Виходячи з таких самих цілей був заклик на залучення українок на керівні посади (хоча в реальності це гасло було найбільше проігноровано).

Питання залучення жіноцтва в усі сфери життя країни активно підіймалося на нарадах ЦК РКП(б). Так, на одній із них, у 1923 році було визначено важливість у допомозі «Спілці молоді серед жінок». Наступного року новий Генеральний секретар у своїй доповіді звернув увагу на проблему наявності жіночої половини населення держави на х'їздах делегатів та загального залучення його до політичного життя країни. Після такого зауваження «просвітницька робота» посилилась та набула свого найбільшого та якіснішого масштабу. Це дало можливість окремим представницям, хоча і обмеженій кількості в реальності, брати безпосередню участь у зібраннях, готувати доповіді та всупати в компартію задля поліпшення життя свого осередку. Звісно і тут все відбувалось не на благодійних чи егалітариських засадах. Так, новий Генеральний секретар здобував собі майбутню прихильну аудиторію, здобувши славу визволителя, та борця за рівність гендеру. Проте у дійсній «рівності статей» по-радянськи не йшлося ні про вільне самовираження, ні про свободу вибору, навіть не про фактичну рівність жінок із чоловічою частиною населення. Фактична політика влади змінювалася у 1920–1930-х роках, і жінки продовжували стикається з труднощами у всіх

сферах життя, таких як слабкий авторитет у партійних структурах, не вигідне становище на ринку праці, обмеження їхніх репродуктивних прав і так далі¹.

Навіть при розумінні значущості жіночого працевлаштування в умовах розгортання колективізації, залучення жінок до колгоспного виробництва відбувалося не відразу, і цей процес іноді був тривалим та навіть відкрито суперечливим. У першій третині 30-х років ХХ сторіччя при вибірковому огляді колгоспів УСРР, зафіксовано у журналі «Селянка України», що «кількість жінок у колгоспі, якщо не перевищує кількість чоловіків, то, принаймні, не менша». Однак жіноча праця у колгоспах використовувалася менше, ніж чоловіча. Жінки переважно займалися тільки тими аспектами господарювання, які традиційно вважалися «жіночими обов'язками» – робота на тваринницьких фермах, ведення птахівництва, садівництво, готування їжі у громадських їдальнях тощо². У переважній більшості жіноча праця у колгоспах мала сезонний/тимчасовий характер. Така працівниця виконувала наменш кваліфіковану, найбільш монотонну та неприємну роботу. В залученні до отримання навичок чи розробці подальших планів на ту ж п'ятирічку займалися майже виключно чоловіки. Наприклад, Ольга Ковальчук із Житомирщини згадувала: «А зимою жінки не ходили так на роботи. Постійні роботи, такі як свинарки та доярки, продовжували працювати. А інші, такі як ткачки чи пральниці, робили свою роботу»³. Інші жінки також згадували про те, як їхні матері ходять на сезонні види праці як жнива, а весь інший час приділяють домашньому господарюванню й пряди.

Т. Самойленко вивчаючи Народний комісаріат робітничо-селянської інспекції розрахувала використання в колгоспній роботі різних гендерів приводячи відсоток праці на жінок лише в 26 відсотків.

¹ Залеток Р. Емансипація по-радянськи: місце та роль жінок у суспільстві у публічному дискурсі Й. Сталіна у 1920–1940-х рр. // Літопис Волині. Всеукраїнський науковий часопис. 2022. Чис. 26. С. 205–210. URL: <http://litopys.volyn.ua/index.php/litopys/article/view/319/263>.

² Новікова О. Жіноча праця в колгоспах України в 1930-х рр. // Наукові записки: Серія «Історія». С. 42-43.

³ Там само...С. 43.

Держава та партія здійснювали значні зусилля для формування у свідомості громадян образу ідеальної жінки. Офіційно пропагований радянською державою образ жінки не завжди відповідав реаліям її повсякденного життя, що виходило за межі рамок радянських стандартів. Інформація про працю жінок широко висвітлювалася в радянських збірках, які виходили на замовлення партії. У цих виданнях подавалася інформація про виконання жінками п'ятирічок, досвід управління в органах влади, а також діяльність жіночих рад у промисловості та сільському господарстві. У СРСР було розроблено ряд лекцій, доповідей та бесід, рекомендованих для читання жіночій аудиторії. Ці лекції пропонували жінкам соціально схвальні рольові моделі та підтримку для власних дій. Більшість лекторів таких заходів складали жінки¹.

Після закінчення війни демографічна ситуація на українських землях суттєво змінилася. Наприклад, у 1945 році кількість працездатного населення складала менше 3,5 мільйонів осіб, що було значно менше порівняно з періодом до війни, коли ця цифра сягала 7,2 мільйони². В результаті цього держава була змушена мобілізувати всі наявні робочі ресурси. З цією метою в суспільній свідомості формувався образ: радянська жінка – активна і рівноправна «будівнича соціалістичного суспільства». Велика кількість жінок освоїла традиційно чоловічі професії.

Українське жіноцтво взяло участь у відновленні роботи шахт Донбасу та рудників Кривого Рогу, на металургійних заводах, підприємствах легкої та харчової промисловості. 31 серпня 1946 року Верховна Рада УРСР прийняла постанову «Про збільшення матеріальної державної допомоги вагітним жінкам, багатодітним і самотнім матерям, посилення охорони материнства та

---

¹ Смольницька М. Жінка в радянському суспільстві: офіційний образ і реальна практика // Україна ХХ століття: культура, ідеологія, політика. 2011. Вип. 16. С. 162–174. URL: http://www.irbis-nbu.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbu/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Uxxs_2011_16_13.pdf.

² Литвин В.М. Історія України. К.: Наук. думка, 2013. Розділ 24 «Відбудова народного господарства». URL: <http://westudents.com.ua/glavy/30003-vbudova-narodnogo-gospodarstva.html>

дитинства». Також був встановлений орден «Материнська слава» та медаль «Медаль материнства»¹.

Ентузіазм народу, віра у достойне майбутнє та довіра до влади стали ключовими елементами швидкого відновлення народного господарства в післявоєнний період. У цей час набули популярності соціалістичні змагання, що долучили значний імпульс до відновлення економіки.

Прикладом такого ентузіазму є колектив Харківського тракторного заводу, який взяв на себе зобов'язання достроково виконати план післявоєнної п'ятирічки. У цьому зусиллі була залучена абсолютна більшість робочих та інженерно-технічних працівників заводу². Це свідчило про велику мобілізацію суспільства на шляху до економічного відновлення та підтримку соціалістичних ідеалів.

Головною областю зайнятості жінок була промисловість, що виявилася лідером за кількістю жіночих працівниць. При цьому число жінок, які працювали у цьому секторі, зростало швидше, ніж у випадку чоловіків. Вже в середині 1970-х років у радгоспах гендерний розподіл праці був вже більш-менш однаковим, але переважання жіночої праці знову ж були в певних «бабських» областях які просто було розширено. Серед них громадське харчування, робота в сільськогосподарських господарствах (особливо польові роботи), освіта (ясла, школи) й так далі. Іншими словами, жінки були присутні в усіх сферах економіки і в багатьох випадках відігравали важливу та нерідко ключову роль, ставши основним робочим потенціалом, але будучи присутніми на менш престижних роботах. Так, у той же час як відбулося гендерне «урівняння», реальних прав не було і близько. Десятиліттями праця жіноцтва була низькооплачувана, малокваліфікована та менш поважна. Саме тоді реальністю стали поняття скляної стелі для жінки.

---

¹ Збірка постанов правлячої влади СРСР. 1944. № 11. 18 серпня 1944. С. 162.

² Харасик Н. Трудове законодавство Української РСР у перше повоєнне десятиліття (1945-1955 рр.) // Порівняльно-аналітичне право. 2020. № 4. С. 32. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/46469>

Повернувшись у 1945 рік можна побачити продовження намагань радянської влади ще більше включати в економіку жіночі руки. Відтоді в райкоматах й міськоматах проводилася специфічна робота з жіноцтвом. Ці установи затьмарювали очі й допомагали робити вигляд рівності й демократичності радянського суспільства

Розглядаючи нормативні документи, що регламентують життя жінок в Радянському Союзі в досліджуваній період, доречно виділяти акти, що стосуються громадянських прав, праці, шлюбу та материнства. Щодо Конституції УРСР 1937 року, то принципове значення для становища жінок мала ст. 102: «Жінці в СРСР надаються рівні права з чоловіками у всіх сферах господарського, державного, культурного та суспільно-політичного життя»¹. Ця теза забезпечувала рівне для всіх громадян Союзу незалежно від статі право на працю, її оплату, відпочинок, соціальне страхування, доступ до освіти, державну охорону інтересів матері та дитини. Не менш вартісними є 115, 116 та 17 статті, що регламентують виборчі права. Відповідно до них вибори депутатів є загальними для всіх громадян, котрі досягнули вісімнадцятиріччя. Конституційне закріплення рівності забезпечувалося спеціальними політичними установками Комуністичної партії, зокрема представництво жінок у всіх владних структурах.

Трудове законодавство у Радянській державі змінювалось мало. В його основі аж до 1970-х років лежав Кодекс законів про працю аж 1922 року написання. Це багато говорить про реальне відношення керівництва до половини своїх громадян. Там писали про певні обставини, коли жінка звільнялася від трудової повинності, нічної праці, привілей у відрядженні й подібної праці. Такі поступки надавалися лише молодим матерям й одиначкам.

---

¹ Конституція (Основний Закон) Української Радянської Соціалістичної Республіки: Із змінами і доповненнями, прийнятими на четвертій сесії Верховної Ради Української РСР дев'ятого скликання. Від 30 січня 1937. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/001_001#Text

У середині 1950-х років влада намагалася «полегшити» працю жіноцтва. Так, просто було введено заборону на роботу на морських суднах, шахтах. За указом Президії Верховної Ради СРСР було навіть встановлено максимальну навантаження, яку могли носити жінки й рекомендації щодо ваги таких речей. Реальність ж для більшості залишилася або такою ж, або ще гіршою через те, що жінки продовжували працювати на тяжких роботах, але тепер із правами обслуговуючого персоналу, до яких були ті записані (кухарі й подібні) або ж масовим звільненням.

Відмова жінці в прийомі на роботу з мотивів вагітності або тих, що мала грудну дитину, так само як зниження заробітної плати або звільнення жінки з роботи з тих же мотивів – вважалось кримінальним злочином (ст.134 Кримінального Кодексу УРСР). Починаючи з 4 місяця вагітності, жінок не можна було залучати до надурочних робіт. Вагітних жінок було заборонено використовувати на роботах у нічний час¹.

Схожий стан речей продовжував існувати майже до набуття Україною незалежності. Права жінок в сфері трудових відносин змінювалися на рівні із чоловічими та все менше акцентувалися на тому, що правила й права діють для обох статей одночасно. Так, у 1958 році видано указ про встановлення семигодинного робочого дня, за яким працювала абсолютна більшість робітників УРСР. Разом із цим було впроваджено ще перелік пом'якшень в професійному житті всіх громадян республіки. Тоді ж встановили шестигодинний робочий день для підлітків, скасовано закон про покарання за запізнення на роботу й надано можливість змінювати місце праці. Багацько з цього дійсно якісно покращило життя звичайних українців але до лібералізму було ще далеко. Хоча і було проведено багато реформ у робітничій сфері не працювати ніхто собі дозволити не міг. «Безробітних у СРСР не існувало!» -

---

¹ Лісогорова К. Основні риси трудового законодавства в УРСР в період десталінізації (середина 1950 – середина 1960-х рр.) // Форум права. 2014. Вип. 3. С. 187. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/FP_index.htm_2014_3_31.pdf.

такий вислів і досі доволі поширений серед звичайних людей і це було частково правда. Незважаючи на згортання «мобілізації» радянського суспільства й повного адаптування в командній системі – ледарювати було заборонено на державному рівні. В другій половині ХХ століття вийшов указ «Про посилення боротьби з особами які ухиляються від суспільно-корисної праці і ведуть антигромадський паразитичний спосіб життя» від Президії Верховної Ради УРСР від 12 червня 1961 року. Конкретно за текстом цього указу «паразитами» називалися люди, котрі залишалися без роботи понад чотири місяці. За порушення цього правила неслася кримінальна відповідальність. Указом Президії Верховної Ради УРСР «Про внесення до Кримінального і Кримінально-процесуального кодексів Української РСР» вносилося доповнення у вигляді статті 214 «Злісне ухилення від виконання рішення про трудовлаштування і припинення паразитичного існування»¹. Тоді за це людину могли позбавити свободи чи відправити на громадські роботи (в залежності від того чи вперше громадянина судять по цій статті). На жінок ці закони також розповсюджувалися, але тут вже був наявним нюанс. На відміну від чоловіка, який при наявному здоров'ї не міг уникнути роботи – жінки мали право не працювати під час декрету. Не зважаючи на таку природню важливість відновлення після пологів та догляд за дитиною ще від початку існування УРСР декретна відпустка була досить короткою. Згодом Її почали розширювати і станом на 1981 рік вона становила час за сімдесят шість днів до пологів і до одного оплачуваного року й неоплачуваної зарплатні при досягненні півтора року дитині². Але майже в усіх інших сферах праці жінки із чоловіками номінально залишалися рівними перед законом. Хоча і на той час відчувалися реальні диспропорції на місцях. Наприклад до набуття Україною незалежності продовжував існувати перелік професій, заборонених

---

¹ Указ Президії Верховної Ради УРСР «Про внесення до Кримінального і Кримінально-процесуального кодексів Української РСР». Стаття 214. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/P750140?an=10>

² Указ Президії Верховної Ради Української РСР «Про внесення змін і доповнень до Кодексу законів про працю Української РСР. Стаття 179; 181. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4617-10#Text>

для жіноцтва. Загалом він поступово розширювався, але переважна більшість заборон щалишалася. Це все існувало не зважаючи на те, що у цих сферах жінки працювали, але номінально їх записували як прибиральниць, бухгалтерів та машиністок. Цей перелік згодом було продубльовано вже Міністерством охорони здоров'я України в наказі № 256, що набув чинності в 1994 році.

Отже, можна підсумувати, що у контексті Української РСР законодавство та норми щодо прав жінок на працю визначались ідеологією комунізму, яка визнавала рівність статей та активну участь жінок у будівництві нового суспільства.

Однак, незважаючи на формальну рівність, реальна практика може бути визначена значними відмінностями. Жінкам часто відводилися традиційно «жіночі» професії, а їхня участь в політиці та управлінні була обмежена. Важливим аспектом була також відсутність повноцінної свободи вибору професій та можливостей кар'єрного зростання, що обмежувало реальну рівність в сфері праці.

Законодавство Української Радянської Республіки, хоча й утверджувало принципи рівності статей, не завжди відображалося на реальному становищі жінок у суспільстві. Навіть з огляду на певні позитивні зрушення у сфері прав жінок на працю, як от, право на вибір професії та отримання освіти, існували вагомі обмеження, які ставали перешкодою для повноцінної реалізації цих прав. До того ж, важливо розуміти, що реальне становище жінок в суспільстві Радянського Союзу було результатом взаємодії формального законодавства та конкретної соціокультурної практики, що визначало не тільки їхню роль на ринку праці, а й загалом у громадському житті.

2.2. Професійні можливості та обмеження жінок на радянському ринку праці

В історії Радянського Союзу роль жінок на ринку праці була тісно пов'язана із загальною ідеологією та соціально-економічними реаліями того часу. Період комунізму залишив невиліковні сліди на формуванні професійних можливостей жінок, визначаючи їхню роль у суспільстві. Світогляд радянського періоду та відмінності у підходах до гендерної рівності формували унікальний ландшафт, де жінки активно включалися у різноманітні сфери економіки та суспільства.

Радянська пропаганда у 1920-30-х роках зосереджувала свої основні зусилля на викривленому порівнянні становища жінки в родині та суспільстві перед революцією. Її описували як невільницю в дореволюційний період, підкреслюючи тяжке та безправне положення, особливо коли молода жінка виходила заміж та опинялася в іншій родині. Зазначали, що вона перетворювалася на рабіню, втрачаючи свою гідність, зазнавала гніту та терпіла усілякі утискання від свого чоловіка.

Задля збільшення робочих рук на підприємствах, збільшення на них навантаження, радянська влада вводила різноманітні «соціалістичні змагання» де єдиною метою життя будь-якої людини мусила стати тяжка праця задля процвітання свого народу, саме так вводилися понаднормові суботники, що були одним із символів цього руху. Спеціальні відділи, що займалися агітацією й пропагандою в райкомах весь час намагалися весь вільний час людини заповнити фізичною працею. Так, батьки з дітьми ремонтували школи, вчителі висаджували газони (що зберіглося і до нашого часу) і багато іншого. Влада, використовуючи примусово-добровільні методи, активно залучала жінок до участі в різноманітних масових мобілізаційних кампаніях для відновлення зруйнованих війною господарських об'єктів. З метою інтенсифікації жіночої праці різними заходами стимулювалося виконання та перевиконання ними взятих на себе зобов'язань. Все це стимулювалося й

підтримкою публіцистики. Так, в газетах зазначали динаміку виконаної роботи як відбудови міста чи збору врожаю, часто такі розповіді намагалися підкріпити реальними історіями як Паши Ангеліної, Олексія Стаханова, Ольги Дольної та інших. Тоді ж задля заангажування й підтримки найбільших ентузіастів створювалися «дошки пошани» де намагалися розміщувати саме багато жінок, у ті часи вішали і домогосподарок як Ольгу Рурак яка перевиконала свою норму втричі в знаходженні й складанні цегли, чого від таких як вона і очікувало суспільство.

Українська жінка завжди відзначалась високою працьовитістю, але тривалий період її праця не отримувала відповідної визнаної оплати, і в багатьох сферах діяльності не визнавалась рівноправною з чоловіком. У процесі формування «нової радянської жінки» відбувається перенаправлення трудових відносин. З формуванням образу жінки-робітниці вона стає невід'ємною частиною всього радянського механізму. Але такий образ і очікування начебто надавали рівні права із чоловіками, але у дійсності такий наратив обмежував у праві вибору й ставив рамки перед робітницями.

Важливо відзначити різницю в підходах до жінок між радянською владою на приєднаних до СРСР територіях у 1922 році і ставленням до жінок на українських землях у той самий період. У першому випадку українки офіційно отримували право на освіту, але на практиці часто зазнавали обмежень, таких як відсутність можливості отримати паспорт для виїзду на навчання в місто. У другому випадку, українські жінки активно боролися за рівні умови праці, гідну оплату, навчання та національну самосвідомість. Це призвело до участі багатьох українок у різних національних рухах, включаючи Українську Повстанську Армію та Організацію Українських Націоналістів.

Радянська цензура реагувала на це, закриваючи видання, які підтримували жіночу боротьбу та національну самостійність¹.

Радянський уряд, ідеологічні й владні інституції мали з'ясувати ресурси створення гендерної рівності і сформувати в новому соціалістичному суспільстві ресурсну базу на рівні публічної і приватної сфер. Одним із гендерних ресурсів публічної сфери і виробником «віртуальної» гендерної картини світу соціалістичного суспільства стала преса: «Преса не лише виховує, учить, правильно пояснює, що і як повинен робити пролетаріат, щоб допомогти успіху у справі будівництва соціалізму, але і організує маси, втягує їх до активної участі в будівництві соціалізму»². Участь ця мала вкладатися в чітко заданий гендерний формат і відбиватися на шпальтах газет і журналів у вигляді правильних образів і матеріалів, створених «правильними», а також «потрібними» авторами (робсількорами), шляхом використання стратегії відповідного говоріння з реципієнтом.

Найбільший акцент робився на селян й міську бідноту, які утворювали новий клас – homo soveticus, для трансформацій на рівні гендерної ідентичності. Використання стратегії говоріння через друкований текст успішне лише за умови комунікації з письменною людиною. Більшість же означених реципієнтів була неграмотна. Зважаючи на цифри, наведені авторкою можна зробити припущення, що, вірогідно, прораховувалось і використання стратегії оповіді-переказування грамотного з паралельним впливом на формування думки неписьменного³. Так, за підрахунками авторки на 659 письменних чоловіків у містах припадало 538 жінок, у сільській місцевості співвідношення було як 399 до 178.

---

¹ Вавриш І. Аналіз образу жінки у культурі суспільства Радянської України. // Вісник Київського національного університету імені Т. Г. Шевченка.. 2012. С. 2–6. URL: https://eprints.oa.edu.ua/id/eprint/1347/1/Vavrysh_210512.pdf

² Пода О. Роль гендерного фактору у формуванні редакційної політики журналів радянської України 20-х років ХХ століття (на прикладі «Комунарки України», «Селянки України», «Червоної преси»). Діалог. // Медіа-студії. 2009. Вип. 8. С. 220. URL: <http://dms.onu.edu.ua/article/view/178259/178269>.

³ Там само... С. 220.

Періодичні видання в СРСР спрямовували свою роботу відповідно до спеціальних партійних постанов, пропагандуючи ідеї комунізму та активізації жінок у виробничому процесі. Традиційні ролі жінок, такі як мати, господиня, берегиня, отримували меншу акцентуацію, адже новий акцент ставився на служіння державі та активну участь у будівництві комунізму. Образ робітника і селянина, як чоловіка, так і жінки, виступав як символи візуальної пропаганди. Ці символи представляли героїчні соціальні верстви, які, за владного нарративу, здійснили Жовтневу революцію і заклали основи соціалізму¹.

З 1920-х років на сторінках журналів почали з'являтися ілюстрації із закликами до активної участі жінок у громадському житті, ліквідації неписьменності, організації жіночих відділів, проведення культмасової роботи та здобуття професій. Основними візуальними образами стали «робітниця» та «селянка». У першій половині 1920-х років радянські журнали почали відображати новий образ радянської жінки-робітниці – войовничої та емансипованої. Ця жінка часто зображувалася у червоній хустинці, зав'язаній на потилиці, а не під підборіддям, а її одяг складався з білої блузки та темної спідниці (Дод. А).

Окрім того, преса, зокрема жіноча, як канал комунікації трансливала образні й поведінкові жіночі й чоловічі ряди, прийнятні для нової влади. Журнальний формат, обмежений жанровими й виражальними засобами, був більше прив'язаним до реального життя – і, відповідно, на журнальних шпальтах більше фігурували реальні жінки й чоловіки, біографія яких й повсякденне буття коригувалися вимогами влади й ідеології.

Так, селянка представлялася як: рівноправна громадянка нової соціалістичної країни, активна будівниця нового соціалістичного життя; як

---

¹ Покляцька А. Формування образу радянської жінки на сторінках журнальної графіки СРСР у 1920-1930-х рр. // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. 2016. Вип. 24. С. 256–259. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Nzvdpu_ist_2016_24_50.pdf.

правило, вона була незаможною; колгоспницею; громадською активісткою; грамотною або такою, яка вчилася грамоті й прагнула після цього здобути освіту, аби стати кваліфікованим працівником; до того ж вона не забувала про виконання своєї основної функції – репродуктивної, хоча й мала право (протягом певного часу) на власний контроль над нею¹ (Дод. Б). Селянин позиціонувався як колгоспник, політично свідомий (бажано, аби був комсомольцем чи комуністом), письменним, освіченим (чи мав бажання вчитися, опанувати фах), готовим до зміни традиційних ролей чоловіка в родині та суспільстві; таким, котрий визнавав рівноправність жінки².

До становлення радянського режиму неможливо однозначно стверджувати, що жінка була відмежована від трудових відносин. Аналізуючи Перепис 1897 року, можна зауважити, що жінки були залучені до різних галузей зайнятості³. Радянський зразок відрізнявся тим, що він пропагував масовість та рівноправ'я жіночої праці в плані оплати. З одного боку, це був значущий крок у напрямку гендерної рівності, а з іншого – це також спричинило ідеологічну заангажованість жінок, де праця отримала вагоме значення, іноді навіть перевищуючи важливість родини.

У цей період жінка-робітниця стала типовою для міського соціуму. У 20-ті роки ХХ століття українське суспільство відзначилося новим динамічним трудовим режимом, створеним радянською владою. Цей режим включав загальну трудову повинність, мілітаризацію праці та масове залучення жінок до суспільного виробництва. Під час війни агітація сягнула ще далі, жіноцтво називали армією на рівні із фронтом, але задачі котрих знаходилися в тилу. Часами преса підіймала питання мобілізації жінок, але цього так і не сталося.

¹ Пода О.Ю. Нова радянська жінка українського села на шпальтах журналу «Селянка України» («Колгоспниця України») ... С. 217-227.

² Пода О. Радянська жіноча преса і художнє кіно 1920-1940 рр. як канали гендерної комунікації влади // Держава та регіони. Серія: Гуманітарні науки. 2011. № 2. С. 149-154 URL: <http://eir.zntu.edu.ua/handle/123456789/981>.

³ Перший всезагальний перепис населення Російської імперії. 1897 р. XIII. Катеринославська губернія. 1904. URL: <https://www.lib.dp.ua/fullkr/index.php?pbp=696>

З приходом епохи комунізму на наших теренах жінки повноцінно входять в трудову структуру як повноцінні робітниці в різноманітних галузях як водійки, механіки чи контролерки. Жінки в сфері громадського харчування, як у місті, так і в сільській місцевості, відігравали важливу роль у вирішенні питань, пов'язаних з організацією громадських їдальнь. Це охоплювало не лише аспекти пов'язані зі створенням меню та готуванням їжі, але й вимагало управлінських навичок. Жінкам доводилося здійснювати пошук фінансування, встановлювати зв'язки з постачальниками харчів, керувати організаційними питаннями, такими як організація робочих місць та інші аспекти управління¹.

В період ліквідації неписьменності серед населення УСРР була створена мережа шкіл грамотності та спеціальних пунктів лікнепу. Основною метою цих установ була боротьба з неписьменністю. Школи грамотності та пункти лікнепу відкривалися на різних підприємствах, у бібліотеках, клубах та гуртожитках. Однак особливістю цих установ було активне залучення жінок до освіти. Наприклад, робітниці, які мали дітей і не могли відвідувати пункти лікнепу особисто, мали можливість навчатися вдома². Важливо відзначити, що у багатьох випадках це не було просто можливістю, а обов'язком. Згідно з проголошеними постановами та декретами Раднаркому УСРР, всі неписьменні, хто не проходив навчання у лікнепах, могли стати об'єктом втрати роботи. У такій ситуації жінки-робітниці, які вже мали важке навантаження з основною працею та доглядом за дітьми, також були зобов'язані знаходити час для навчання.

Додатково, жінвідділи та жінради, враховуючи активність жінок у партійній діяльності та організації освіти, взяли на себе відповідальність за організацію контролю над роботою шкіл лікнепу. Це свідчить про серйозний

---

¹ Козаков Г., Точиліна І. Жінки у трудовому просторі радянської держави... С. 335–338.

² Михайлюк О. І. Внесок жінок–учених у розвиток радянської науки в Україні 20–30 рр. XX ст. // Історичні записки: збірник наукових праць. Луганськ, 2012. Вип.36. С.233–240

підхід до боротьби з неписьменністю та активну участь жіночих структур у цьому процесі¹. Інструкція була базою задля формування в подальшому освітніх кадрів серед жіноцтва. Комуністична влада ще більше почала залучати жінок в робочу сферу економіки через нестачу кадрів за часи війни і після неї. Фактично, це вказувало на створення серед жіночого населення кадрового складу для агітації, викладацької діяльності та інструктажно-організаційної роботи в шкільних і позашкільних навчальних закладах. Незважаючи на всі заходи радянської влади, спрямовані на усунення неграмотності, значна частина жіночого населення залишалася непросвіченою. Згідно з переписом 1926 року, близько 65,5% усього жіночого населення УСРР залишалось без освіти, особливо в сільській місцевості. Таким чином, ЦК КП(б)У приймає ряд заходів з метою стимулювання посилення роботи установ, щорічно усуваючи неграмотність не менше 2 мільйонів осіб². Незважаючи на це, до кінця 1920-х – початку 1930-х років спостерігалася позитивна тенденція зростання рівня грамотності серед жіночого населення. Зокрема, у період з 1922 по 1929 рік певний рівень освіти отримали через пункти лікнепу 2 800 тисяч осіб, з них 1 060 тисяч жінок³.

Безумовно, жіночі відділи та делегатські збори призначались для спрямування своєї діяльності на ліквідацію неграмотності серед жінок, їх залучення до суспільно-корисної праці та боротьби за права жінок в сім'ї. Крім того, ці структури ставили перед собою завдання організації дошкільних закладів, лікарень, магазинів та побутових майстерень. Делегатки покладались на себе важливу роль у формуванні комісій з охорони праці жінок та регулюванні питань материнства та дитинства.

¹ Бараненко С. М. Роль жінки у культурі Донбасу 1920-30-х рр. // Вісник студентського наукового товариства ДонНУ ім. В. Стуса. 2012. Вип. 1 (4). С. 133–135. URL: <http://jvestnik-sss.donnu.edu.ua/article/view/1382/1411>.

² Свистович С. М. Діяльність громадсько-освітніх об'єднань України (1920 – початок 1930-х рр.) // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. Запоріжжя, 2013. Вип. XXXVI. С. 76–80.

³ Бабюк Л. Освіта жінок радянської України крізь призму їх повсякденного життя у 1920–1928 х рр. // Гілея. 2017. Вип. 116. С. 38–43. URL: [http://www.irbis-nbu.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbu/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/gileya_2017_116\(1\)_11.pdf](http://www.irbis-nbu.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbu/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/gileya_2017_116(1)_11.pdf).

Важливим аспектом діяльності жіночих відділів стала також боротьба з релігійністю, яку розглядали як шкідливу звичку і забобонність. Сприяючи побудові нового соціалістичного способу життя, вони вимагали активної участі жінок у суспільстві та формуванні нового побуту. Намагалися одобрити базову військову підготовку, де б жіноцтво змогло якісно відстоювати інтереси пролетаріату в можливих війнах. Тим, хто впроваджував це нововведення, було задумано, що залучення жінок до військової служби слугуватиме вирішенню кількох завдань. По-перше, це мало забезпечити зростання чисельності територіальних військових підрозділів, характерних для тогочасного Радянського Союзу, і, відповідно, дозволити зменшити кількість призовників серед висококваліфікованих робітників для військової служби строкового призову¹.

Радянська ідеологічна система націлювалася на підтримку та просування колгоспного ладу як єдиного правильного способу виробництва сільськогосподарської продукції. За допомогою різноманітних заходів, таких як збори, семінари, наради, лекції та доповіді, а також екскурсій у передові колгоспи регіонів та східних областей Української РСР, здійснювалася ідеологічна вихованість місцевого жіноцтва.

Особливу увагу приділяли поширенню у засобах масової інформації передового досвіду жінок-колгоспниць, які відзначалися виконанням та перевиконанням сільськогосподарських завдань. Лекційна пропаганда виступала одним із найефективніших інструментів впливу на селян. Вона в основному стосувалася переваг колективного господарювання, завдань п'ятирічки, участі жінок у соціальних змаганнях, агітації за виконання плану хлібозаготівель тощо.

Для координації та більшого заангажування жіноцтва створювалися спеціальні організації, очільниці таких зібрань звісно були партійно та

---

¹ Мотуз В. Зусилля з виховання радянської жінки та утворення нової обрядовості // Наукові праці. Т. 94. Вип. 81. С. 29-33. URL: <https://lib.chmnu.edu.ua/pdf/naukpraci/history/2009/94-81-6.pdf>

ідеологічно «правильні» жінки. На початкових етапах колективізації такі наради виступали як пропагандистський інструмент для залучення жінок до колгоспів. Головним чином, це стосувалося жінок з найменш сприятливим матеріальним становищем, таких як біднячки, сільські наймички та переселенки, які, не маючи власних господарств і стабільних доходів, розглядали приєднання до колгоспів як можливість вибуття із злиднів та бід¹.

Отже, можна підсумувати, що професійні можливості та обмеження жінок на радянському ринку праці були суттєво просякнуті ідеологією комунізму та соціалістичними принципами. З одного боку, радянська система активно пропагувала рівність статей та надавала жінкам доступ до освіти та праці. Вагомий акцент робився на розвитку жіночого трудового потенціалу, і це відображалося у великій кількості жіночих працівниць у різних галузях економіки, включаючи освіту, медицину та легку промисловість.

З іншого боку, радянське суспільство зберігало стереотипи щодо традиційних гендерних ролей, і це часто призводило до того, що жінки були концентровані у сферах, які вважалися «жіночими» та менш оплачуваними. Політика державного декрету про «жіночу працю» в певний період також призводила до обмежень у виборі професій та можливостей для жінок.

---

¹ Чорній Г. Політика радянської влади щодо жінок у процесі колективізації західноукраїнського регіону (середина 1940-х – початок 1950-х рр.). Україна–Європа–Світ: збірник наукових праць. 2017. Вип. 20. С. 89–99. URL: <http://dspace.tnpu.edu.ua/handle/123456789/9447>.

РОЗДІЛ 3

РАДЯНСЬКЕ ЖІНОЦТВО У 1950-1990-Х РР.: СТАНОВЛЕННЯ ПРАВ ТА СВОБОД

3.1. Зміни у правовому статусі жінок після смерті Сталіна.

Після трагічних років репресій та політики Сталіна, смерть лідера відкрила двері для соціальних і культурних змін, серед яких ключове значення мало поліпшення статусу жінок у суспільстві. Зміни в працевлаштуванні, освіті, сімейному законодавстві та культурному сприйнятті стали об'єктом великої уваги та переосмислення. Період після смерті Сталіна став важливим етапом в історії жіночого руху в СРСР, впливаючи на розвиток гендерних відносин у наступні десятиліття.

У період від 1954 до 1964 року в історії педагогіки виділяється як один з найбільш творчих і яскравих. Його основна ідея полягала в намаганнях радикально змінити шкільну та педагогічну систему, якісно перетворити їхню роль в радянському суспільстві та сприяти розвитку і формуванню кожного його члена. До середини 1950-х років завершилося втілення радянської педагогіки в умовах сталінського тоталітарного режиму. Під час розкриття культу особистості Сталіна та відсутності його впливу відбувалася переосмислення ідеологічної політики в освіті та вихованні. Відбувалася переоцінка цінностей, з'являвся загальний інтерес суспільства до людей.

Суспільно-політичні явища й процеси мали значущий вплив на зміст і функціонування загальноосвітньої школи. В умовах будівництва народного господарства та розширеного розвитку промисловості зазнавали змін система освіти з метою забезпечення робочою силою і вдосконалення її професійної підготовки. Проте під час суспільно-політичної «відлиги» всі сфери суспільства залишалися під контролем партії та регламентувалися її

вказівками, що впливали з ідеологічної концепції виховання покоління, призначеного для будівництва комунізму.

На той час освітній сектор віддавав пріоритет тезі про «виховання нової людини» як головної мети партійно-державної політики. Педагогічним ідеалом цього періоду була «гармонійно розвинена, творча особистість, збагачена інтелектом і науковим світоглядом, що несе радянську культуру. Це була людина-трудівник, здатна поєднувати високі духовні та аскетичні потреби з суспільними вимогами, які мали свою специфіку в умовах радянського суспільства»¹.

Гендерні стосунки українських громадян того періоду були визначені установленими стереотипами мислення, світоглядними уявленнями, пануючими ідеологічними цінностями та соціальними нормами. Основою для формування цих відносин було визначення позицій і ролей чоловіків та жінок, причому це було наповнено політикою влади та підпорядковано пануючій комуністичній ідеології.

Згідно з радянською гендерною ідеологією, чоловіки та жінки виступали об'єктами соціальної політики та ідеологічного впливу під час виконання своїх гендерних ролей і виконання важливих соціальних завдань. Держава визначала їхнє місце, роль і статус у суспільстві, нормувала та регулювала культуру поведінки і діяльність як у суспільно-виробничій, так і в сімейно-приватній сфері, навіть визначала їхні зовнішній вигляд.

Гендерна модель відносин, яка була поширена в українському радянському суспільстві у 50-60-х роках ХХ століття, базувалась на рівноправних відносинах чоловіка і жінки, рівноцінності їхніх статусів і ролей. Згідно з цією моделлю, чоловікам покладалося завдання виконувати роль «працівник – воїн-захисник», а для жінок це означало активну участь у

---

¹ Сухомлинська О. Педагогічний ідеал крізь призму теорій моралі. Шлях освіти. 2008. № 1. С. 12–18. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=pena_2009_1_4

суспільно-виробничій діяльності, а також виконання ролі в сімейному житті. Ці ролі були настановлені радянською політикою, яка сприяла зміні традиційних патріархальних структур в сім'ї, де жінка раніше перебувала в «домашньому рабстві» за словами В. Леніна¹. «Природне» призначення жінки за такої гендерної моделі – сфера материнства, виховання дітей і домашнього господарства – було замінене комуністами на працюючу жінку-матір².

З даної перспективи відбувався відбір знань із вітчизняної та світової культури, а також формування змісту загальної освіти, яке контролювалося планами «комуністичного будівництва». Розвиток школи та педагогіки у розглянутому періоді визначався двома основними напрямками. З одного боку, акцент робився на забезпеченні зв'язку навчання із життям та практикою комуністичного будівництва. З іншого боку, ставилося завдання подолати «бездітність» педагогіки, проводити всебічне й об'єктивне вивчення дитини та створювати умови для її всебічного розвитку³.

Незважаючи на те, що держава виявляла лояльність до суспільства, страх перед репресіями та переслідуваннями з боку влади залишався відчутним. Органи державної безпеки мали розгалужену мережу та великий апарат штатних і позаштатних донощиків, які здійснювали політичний нагляд за населенням і залишались вірними методам репресій.

У цей період продовжували засуджувати та карати так званих «українських буржуазних націоналістів», діячів та прихильників ОУН-УПА, релігійних активістів та всіх, кому приписувалася позначка «ворог народу».

¹ Малкіна-Пих І.Г. Гендерна терапія. Довідник практичного психолога. 2003. URL: <http://medbib.in.ua/gendernaya-terapiya-spravochnik-prakticheskogo.html>

² Тевікова О. Гендерна політика та гендерні відносини в українському радянському суспільстві періоду хрущовської «відлиги» (1950 – 1960-і рр.) // Гуманітарний простір науки: досвід та перспективи: зб. Матеріалів V Міжнарод. наук. практ. інтернет-конф., 20 вересня 2016 р. Переяслав-Хмельницький, 2016. Вип. 5. С. 66. URL: https://reposit.nupp.edu.ua/bitstream/PolitNTU/3785/1/%d0%93%d0%b5%d0%bd%d0%b4%d0%b5%d1%80%d0%bd%d0%b0%20%d0%bf%d0%be%d0%bb%d1%96%d1%82%d0%b8%d0%ba%d0%b0_%d0%9f%d0%b5%d1%80%d0%b5%d1%8f%d1%81%d0%bb%d0%b0%d0%b2.pdf.

³ Петренко О. Особливості гендерної освітньої політики радянської держави у період «хрущовської відлиги» (1954-1964 рр.) // Педагогічні науки: збірник наукових праць. 2011. Вип. 1 (59). С. 15–25. URL: <https://ps.journal.kspu.edu/index.php/ps/article/download/3743/3274>.

Страх перед державою примушував громадян пристосовуватися до існуючих умов і погоджуватися з політичним курсом партії. Одночасно, перегляд багатьох політичних справ і їх припинення сприяли моральній, психологічній і творчій розкутості радянських людей.

Хоча поверхова реабілітація викликала різноманітні прояви інакодумства та виникнення нонконформізму серед частини української інтелігенції та звичайних громадян. Багато з них висловлювали відмінні, іноді протилежні, офіційній ідеології погляди, що не відповідали усталеним стереотипам поведінки, і виражали протест проти пасивного прийняття існуючого порядку.

Що ж казати за більшість пересічних українців, то їхнє сприйняття світу все ж таки залишалися консервативними, це виражається, наприклад, у відношенні наших громадян до постаті генерального секретаря Й. Сталіна. Після смерті останнього люди однаково відчувати вплив диктатора. Гіпертрофоване вихваляння лідера як єдиного провідника і рятівника народу виявлялося в сталінських портретах у багатьох домівках, тостах на його честь («За Сталіна!», «За Батьківщину!»), які лунали на святкових застіллях.¹

Смерть Й. Сталіна викликала справжній шок та розпач серед населення. Український літературознавець і громадський діяч І. Дзюба зафіксував цей емоційний стан, пишучи: «Коли він помер, це було велике горе. Пригадую: шоста година ранку, коли повідомили по радіо, і в один момент увесь гуртожиток здригнувся від плачу. Такий всенародний рев разом піднявся, що задрижали стіни гуртожитку. Всі плакали, і я плавав. Такий же плач стояв і на мітингу в інституті»².

¹ Тевікова О. Морально-ціннісні імперативи українців доби хрущовської «відлиги» (1953-1964 рр.) // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. 2012. Вип. XXXII. С. 273–276. URL: <https://old.istznu.org/page/issues/32/tevikova.pdf>.

² Дзюба І. Спогади і роздуми на фінішній прямій. Рукопис: Український альманах спогадів, щоденників, листів, документів, світлин: у 2 т. К.: Криниця, 2004. Т. 1. С. 147. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?Z21ID=&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=online_b ook&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF=&S21STR=ukr0002023

У період середини 50-х до першої половини 60-х років у історії часто називають періодом хрущовської «відлиги», який характеризувався лібералізацією суспільно-політичного життя в СРСР. Ці зміни відобразились і на сторінках радянської преси.

У публікаціях 1948–1953 років жіночий образ представлявся здебільшого таким чином: в усіх репортажах, статтях та картинах центральне місце займала жінка. Вона працювала на заводі, у будівництві, виступала керівником бригад і т.д. Жінка успішно поєднувала роботу і сім'ю, але при цьому виявляла тяжіння до праці. Наприклад, у статті «Керівник тракторної бригади» за 1951 рік говориться: «Марія Дорошенко стала матір'ю. Вона була у відпустці, колисала сина, але її думки були приурочені до бригади. Хоча вона була у відпустці, вона все одно думала про свої дівчата в бригаді та мріяла про їхні успіхи»¹. Жінки активно залучаються до навчання та отримують освіту. Наприклад, колгоспниці успішно закінчують тривалі агротехнічні курси, що вказує на їхню освіченість та активну участь у сільському господарстві². Радянську жінку порівнюють із її співвітчизницями з капіталістичних країн. У журналі «Радянська жінка» любили порівнювати становище жіночої статі в західному світі як жахливе, важке, безправне - та вільне, освічене й натхненне радянське, де кожен має право вибору та не знаходиться у «домашньому рабстві», вони сильні, заангажовані та беруть безпосередню участь у розбудові країни на посадах усіх щаблів. У журналах регулярно публікувалася бібліографія нових або недавно виданих книг та творів, які мали вийти у найближчому майбутньому. Також часто зустрічалися статті, що розповідали про життя жінок, які працювали в мистецькому середовищі, таких як Тетяна Яблонська, Параска Власенко та інші. На завершальних сторінках журналу можна було знайти поради щодо сервірування столу, кулінарні рецепти та

---

¹ М'якоход Л. Образ жінки періоду хрущовської «відлиги» на сторінках журналу «радянська жінка» // Наука. Релігія. Суспільство. 2011. № 2. С. 84 URL: [Nrs_2011_2_16.pdf](#)

² Там само...С. 84

корисні вказівки щодо ведення господарства. Викройки, якщо вони з'являлися, стосувались переважно дитячого одягу.

У післявоєнній Україні як і під час військових дій місцеве жіноцтво ще більше було залучено до економічної сфери життя країни. Через демографічну, економічну і суспільну кризи образ ідеальної жінки зазнав деяких змін. Так, окрім ідеального ведення домашніх справ як прекрасне куховарення, жаги до ведення господарства та наведення порядку й «краси» навколо, любові до дітей й «природнього» таланту до їх виховання наряду стояли якості активної праці на заводах, колгоспах, постійного перепрацювання й трудового лізму. Ще важливим було правильне походження людини, але відтепер більша увага зосереджувалася на самій біографії громадянина, саме їхніх заслуг перед державою. Також знову посилювалося заохочування з боку держави до отримання жінками професійної освіти та постійного самовдосконалення у своїй робочій сфері.

Журнал "Робітниця" вражає своєю масовістю, що підтверджується великим тиражем. За вказаними даними, якщо у 1955 році тираж становив 900 тисяч екземплярів, то вже у 1963 році ця цифра зросла до 4 мільйонів. Особливу увагу на себе звертає той факт, що у 1964 році журнал був удостоєний орденом Леніна за «велику роботу з ідейно-партійного виховання радянських жінок та заохочення їх до активної участі в побудові комунізму».

На сторінках "Робітниці" жінка представлена як ідеальна трудяща, яка втілює певний ідеологічний канон, вбрання якого у людське уявлення знаходилося протягом кількох десятиліть. Вона виступає як передова працівниця, ефективна господарка, турботлива дружина та мати. Журнал акцентує увагу на матеріалах, що стосуються праці на заводі та будівництві, і спостерігається зростання інтересу до публікацій, присвячених освоєнню нових територій. Часопис розповідає про історії різноманітних представниць жіночої статі скрізь призму роботи, сім'ї, догляду з собою, сімейних справ та багато чого іншого. Звісно, погляд ведеться із сторони соціалістичної

пропаганди, де багато уваги приділялося саме професійній сфері, а точніше саме в інженерних, виробничих підприємствах та галузях первинного сектору економіки. Так, пишеться про залучення останніх у конструкторські бюро, механічні майстерні, роботу на конвеєрах та управління спеціалізованими машинами. Там пропагувалося ставлення до роботи як до сенсу життя, як до обов'язку кожного громадянина республіки не зважаючи на стать. Цитувалися віддані праці вирази як найуспішніших серед робітниць, так і найбільш типових представниць своєї професії. Завжди відзначається віддана та постійна праця жінок, такі примітки можна знайти на практично кожній сторінці журналу. Вони створюють образ жінки, яка віддається своїй роботі з безмежною відданістю, а її труд практично стає цілодобовим¹.

В радянських жіночих журналах ідеологічні прийоми пропаганди «щасливого радянського дитинства» були широко використовувані. Однак ці видання мали різні аудиторії, тому образ дитинства в них відрізнявся. Наприклад, журнали «Робітниця» і «Селянка», спрямовані на міську та сільську читачку відповідно, виконували ідеологічні завдання, враховуючи специфіку своїх аудиторій.

Журнал «Радянська жінка», що виходив з 1946 по 1991 роки, відрізнявся тим, що спрямовувався на різноманітну аудиторію жінок в УРСР та за кордоном. Виконуючи завдання пропаганди радянської дійсності, це видання ставило перед собою мету підтримувати інтереси читачок різних соціальних груп і надавати їм позитивні приклади життя в соціалістичному суспільстві.²

Радянська влада вирішувала питання поєднання у жінці ролей матері та робітниці. Партія визначала соціальні ролі та сфери застосування активності жінок, намагаючись впливати на їх стратегії поведінки, пріоритети та

---

¹ Глухенька С. Образ радянської жінки періоду «відлиги» на сторінках журналу «Робітниця» // Травневі студії: історія, політологія, міжнародні відносини. 2020. С. 209. URL: <http://jts.donnu.edu.ua/article/view/8345/8344>.

² Топольницька Ю. відображення державної політики з охорони материнства і дитинства в УРСР у другій половині 1960-х першій половині 1980-х років на сторінках журналу «Радянська жінка» // Сумська старовина. 2017. № 1. С. 57–68. URL: https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream/download/123456789/66242/1/Topolnytska_Vidobrazhennia_derzhavnoi_polityky_SS_2017_L.pdf.

вподобання. Встановлювалася ієрархія норм побутового життя та дозвілля. Вимоги до жінок були високими, вони повинні були бути ефективними робітницями з високими виробничими показниками, а також турботливими матерями та дружинами.

Журнали того часу, такі як «Радянська жінка», «Робітниця», «Селянка», ставили перед собою завдання перетворити жінку на «супер-героїню». Радянська жінка мала вважати суспільні інтереси більш важливими за власні. Незважаючи на пропаганду образу «жінки-трудівниці», досить поширеним був і тип жінки-домогосподарки. Влада робила розрізнення між типами домогосподарок і вважала жінку-неробу, яка просто сидить удома, менш успішною. З дитинства дівчатам прищеплювали бажання мати та виховувати дітей, як критерій жіночої успішності. Важливою була й роль радянської домогосподарки, яка повинна була вміти лікувати сім'ю, що відображалось навіть у спеціальній рубриці «Кабінет здоров'я» з корисними порадами¹.

Навіть при великому обсязі обов'язків, які покладалися на жінок, вони знаходили час для власного дозвілля та догляду за собою. Серед найпопулярніших занять були прийом гостей та відвідування гостей. Жінки не вагалися демонструвати свої кулінарні таланти в умовах тотального дефіциту. Практично кожна радянська жінка виділяла час на перегляд газет і журналів, телепередач, слідкувала за світовими новинами. Великою популярністю користувався кінематограф, а також були розповсюджені туристичні поїздки². У Радянській Україні жінки також любили моду та жадали бути стильними, але через брак і фінансів і асортименту мусили самі витворяти собі цікаві образи. Так, переважна більшість дорослих жінок вже на початку епохи «застою» мали яку-небудь швейну машинку, вміли нею користуватися та

¹ Музичка М. Образ ідеальної домогосподарки в СРСР // Історична правда. 16 січня 2011. URL: <https://www.istpravda.com.ua/research/4d3340f6bad25/>.

² Кузьменко Ю., Іванова А. Мода та дозвілля радянських жінок у 1960-1980-ті рр // Література та культура Полісся. Серія: Історичні науки, 2018. Вип. 92. С. 299 URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILE=&2_S21STR=Ltkpist_2018_92_27

активно експлуатували свій апарат. Окрім власних методик викройки й пошиття у різноманітних періодичних виданнях й навіть спеціалізованих книгах ним запропоновувалося різноманіття обробки одягу за найсучаснішими тенденціями. Окрім побудови й підшиття свого гардеробу, дами активно почали користуватися косметикою, засобами базового догляду (як крем для рук) та все частіше користувалися різноманітними девайсами як фен чи бігуді.

Вже в часи правління Петра Шелеста та Володимира Щербицького положення пересічного громадянина республіки було нарешті збалансовано, часто цей період позначають висловами про підвищення якості життя громадян. Але в реальності почався справжній «застій». Сьогодні про цей час кажуть, що всі були однаково бідні. Дефіцит товарів підвищується, вводяться спеціальні картки задля змоги отримати певні товари. Збільшуються також черги за всім підряд починаючи меблями і закінчуючи ковбасою. Через збільшення рівня зарплатні конкуренція на і так дефіцитні речі зростає в геометричній прогресії. Стає нормою так зване «кумовство» та «блат».

З настанням нової брежнєвської епохи провладна комуністична машина продовжувала нести свій старий наратив щодо того, що саме вони звільнили жінок від домашнього рабства та продовжують підтримувати рівність жінок поряд із чоловіками. Так, перед дівчинкою стояли начебто такі ж перспективи що й перед хлопчиком, свобода була починаючи від наявності самого права вибору, так і в тому, що майже повністю заборонених сфер для роботи не було. Це могла бути освіта, культура, зайнятість у промисловості чи політиці. В житті звісно ж перспективи для більшості жінок не були такими райдужними. Сучасні поняття як «скляна стеля», «третя зміна», «бетонна» та «липка» підлога та ще багацько термінів можна використати сміливо для позначення тенденцій починаючи з середини 1960-х років. Офіційно номенклатурою гарантувалися права та свободи, рівність статей, забезпечені материнські функції, існувала можливість доступу до вступу в Комуністичну Партію і

вплив на подальший розвиток суспільства. Про це більш детально на прикладі професійної сфери писалося на початку розділу. Всі ці можливості підкріплювалися Кримінальним, Адміністративним та іншими кодексами УРСР. Але реальність відрізнялася від офіційних заяв. Саме тоді склалася ситуація, котра існує великою проблемою і сьогодні – переважання жіночої праці в низькооплачуваних, тяжких та неперспективних сферах праці що не несуть значного впливу та не дають влади. Багато записаних постанов не втілювалися у повсякденні, а місцева культура підтримувала звичайний стан речей. Яскравим прикладом є зґвалтування, про які було «соромно» говорити та звинувачення почасти стосувалися саме жертви. Але треба зауважити, що сама наявність записаних у відповідних документах прав жінок вже є важливою віхою у розвитку реальної рівності і в реальності зустрічалися з кожним роком все більше випадків, коли жінки могли відстоювати себе. Особливо держава опікувалася гідністю жінки-матері.

Отож, можна зробити висновок, що у післясталінському періоді в історії СРСР відбулися значущі зміни у правовому статусі жінок, що свідчать про поступовий рух до більш широкої гендерної рівності. Політичні та соціальні реформи сприяли розширенню можливостей жінок у сферах праці, освіти та участі в громадському житті. Зміни у сімейному законодавстві та культурному сприйнятті відіграли важливу роль у перетворенні стереотипів та ролей, що визначалися довгим періодом правління Сталіна. Цей період став важливим кроком у напрямку створення більш справедливого та інклюзивного суспільства.

3.2. Політика гендерної рівності в ідеології радянського соціалізму.

Політика гендерної рівності в ідеології радянського соціалізму є важливим аспектом аналізу радянського суспільства та його підходу до розподілу ролей між чоловіками та жінками. В епоху радянської влади,

ідеологія соціалізму ставила перед собою завдання створення «нової людини» і побудови соціалістичного суспільства, в якому гендерні різниці мали б втратити свій вплив. Аналіз того, наскільки ця ідеологія вплинула на статус та роль жінок, дозволяє краще зрозуміти динаміку суспільства та прагнення до створення рівних умов для обох гендерів.

У середині ХХ століття питання гендерної рівності стало ключовим елементом громадянської політики. Однак, згідно з роботою Бетті Фрідан «Загадка жіночності», в цей час чітко виявилася проблема, яка тоді ще не мала назви і впливала з соціального становища жінок. Фрідан наголошує, що після Другої світової війни ідеал жіночності, що ідентифікувався з образом домогосподарки, активно пропагувався через засоби інформації, такі як жіночі журнали, книги та реклама. Мільйони жінок в США наслідували цей образ, віддавали перевагу ролі чарівної дружини, що проводить чоловіка на роботу, водить дітей до школи та проводить день у бездоганній чистоті.

Працюючи із офіційними нормативами та актами, читаючи жіночі журнали й книги у людини складається враження безхмарного та ідеального життя. Це відбувається доволі закономірно, бо саме такий образ і мусив пропагуватися у народні маси, щоб навіть громадяни УРСР мали таке загальне уявлення, а якісь конкретні історії вважалися скоріше винятком. Живучи у той час жінки мимовільно все більше помічали розбіжності між гранднартивом та реальністю. Виховані у комуністичному дусі із тезами про свою рівність все частіше жіноцтво помічало свою критичну залежність від чоловіка не лише в культурно-ідеологічному плані – а й в реальності. Так, залежність була саме економічна, особливо гостро вона відчувалась при наявності дітей як «прив'язки» до чоловіка й неповагу останніх у найскладніші періоди життя жінки як вагітність та декрет, все частіше став зустрічатися активний спротив цьому.

Так, спроби утилізації концепції рівності жінок і чоловіків у часи Радянського Союзу виявились завищеними і призвели до відмови від

традиційних гендерних ролей¹. У розробці початків теорій комунізму починаючи від Маркса з Енгельсом закінчуючи Коллонтай із Леніним було розроблено ідеальну людину, котра жила у рівному соціалістичному світі і мала свої певні характеристики. При цьому такий ідеальний екземпляр назвали Homo soveticus, і це було правильно як для ідеології, але із своєю плановою економікою та суцільною рівністю не було враховано дуже важливу особливість кожної людини – її індивідуальність, саме це і є проблемою, котра в майбутньому так і не була продумана в контексті ідеології наступниками-комуністами. Загалом, стаття розглядалася як один із простіших проявів індивідуальності, завжди ставлячи його на деякий вторинний план порівняно з «класовим»². Хоча заклики з боку можновладців говорили про рівність, поцінування та важливість ролі жінки у владі, в реальності ж все було інакше. Створювалися різноманітні жіночі структури, які начебто несли правозахисний вигляд, але на ділі лише виступали в якості збирачів та експлуататорів жіноцтва як ресурсу для праці, яка у подібних структурах мусила ще й мати як сьогодні кажуть «волонтерський» або альтруїстичний характер, тобто не оплачувалася. Серед такої праці найпопулярнішим був суботник.

За словами Н. Залеток, влада, по суті, використовувала жіночі ресурси як інструмент для досягнення конкретних політичних цілей³. У контексті радянської концепції гендерних відносин можна виділити два основних принципи:

1. Стирання меж особистості – за цією ідеєю будь-який індивідуалізм асоціюється з егоїзмом і визнається неприпустимим. Важливим є тільки «класовий» індивідуалізм, в той час як інші форми вважаються негативними.

¹ Білинська М. Гендерна політика в системі державного управління: підручник. Запоріжжя: Друкарський світ, 2011. С. 81.

² Шостак, Н. Гендер і його репрезентація в капіталістичній і соціалістичній рекламі: кваліфікаційна робота. Національний університет «Кієво-Могилянська академія». Київ, 2010. 136 с. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/8d0e9f6b-7e03-4660-bd16-2750b7af7f2c/content>

³ Залеток, Н. Емансипація по-радянськи ... .С. 205–210.

2. Пріоритет потреб партії – у цій концепції головним є відданість потребам партії, а не індивідуума. Люди розглядаються як інструменти для задоволення цих потреб, а не як самостійні особистості.¹

В 1930-х роках, продовжуючи більшовицьку політику, віддання рівних прав жінкам та чоловікам виступало як переконання лідерів, особливо Леніна. Вони вважали, що справжнє визволення жінки стає можливим лише через соціальну революцію, яка позбавляє жінку економічної залежності від чоловіка. Якщо жінка стає робітницею, подібно до пролетаріату чоловіків, вона отримує рівні можливості продавати свою робочу силу та забезпечує собі самостійний заробіток та економічну незалежність від батька чи чоловіка. Це передбачало усупільнення господарства та звільнення жінок від «домашнього рабства». Ленін особливо звертався до жінок-робітниць, вбачаючи в їхній участі масових мільйонів важливий фактор для успішної розбудови радянської влади². Отже, визначалася взаємозалежність між досягненням жінками рівноправ'я, що було забезпечене радянською владою, та успішною розбудовою нового суспільного ладу, який вимагав активної участі жінок у різних сферах життя. Таким чином, радянська влада формалізувала правові принципи рівності для жінок, розраховуючи на їхню активну участь у виробничій та суспільній сферах. Починаючи від ініціатив Леніна, який стосувався лише жінок-робітниць, Сталін розширив це поняття на селянок, підкресливши колгосп як єдиний шлях для жінок до економічної

¹ Теліженко Л., Мурач Д. Специфіка радянської концепції гендерної рівності на державній службі// Грааль науки. 2022. № 22. С. 107–108. URL: https://www.researchgate.net/publication/366131423_SPECIFIKA_RADANSKOI_KONCEPCII_GENDERNOI_RIVNOSTI_NA_DERZAVNIJ_SLUZBI

² Ленін В. О задачах женского рабочего движения в Советской республике. Из речи на IV московской общегородской беспартийной конференции работниц 23 сентября 1919 г. Женщины в стране социализма. Сборник статей и материалов. В помощь агитатору и пропагандисту. Воронеж : Воронежское областное книгоиздательство, 1938. URL: [https://ru.wikisource.org/wiki/%D0%9E%D0%B7%D0%B0%D0%B4%D0%B0%D1%87%D0%B0%D1%85%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D1%81%D0%BA%D0%BE%D0%B3%D0%BE%D1%80%D0%B0%D0%B1%D0%BE%D1%87%D0%B5%D0%B3%D0%BE%D0%B4%D0%B2%D0%B8%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D1%8F%D0%B2%D0%A1%D0%BE%D0%B2%D0%B5%D1%82%D1%81%D0%BA%D0%BE%D0%B9%D1%80%D0%B5%D1%81%D0%BF%D1%83%D0%B1%D0%BB%D0%B8%D0%BA%D0%B5\(%D0%9B%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D0%BD\)](https://ru.wikisource.org/wiki/%D0%9E%D0%B7%D0%B0%D0%B4%D0%B0%D1%87%D0%B0%D1%85%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D1%81%D0%BA%D0%BE%D0%B3%D0%BE%D1%80%D0%B0%D0%B1%D0%BE%D1%87%D0%B5%D0%B3%D0%BE%D0%B4%D0%B2%D0%B8%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D1%8F%D0%B2%D0%A1%D0%BE%D0%B2%D0%B5%D1%82%D1%81%D0%BA%D0%BE%D0%B9%D1%80%D0%B5%D1%81%D0%BF%D1%83%D0%B1%D0%BB%D0%B8%D0%BA%D0%B5(%D0%9B%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D0%BD))

незалежності¹. Отже, у тлумаченні Сталіна «тільки колгоспне життя могло зробити працю справою пошани», підкреслюючи, що колгосп є єдиною справжньою ареною для жінок у селі. Згідно з його поглядом, колгосп вводив трудовий день, де всі – як чоловіки, так і жінки – були рівні перед трудовими зусиллями. Логіка полягала в тому, що той, хто виробляє більше, отримує більше. Це змінювало динаміку сімейних відносин, оскільки тепер жінка, яка працює в колгоспі, забезпечує собі самостійні трудові дні і стає господаркою власного життя, а не залежною від батька чи чоловіка². Отже, хоча політика розширення прав жінок була початковою метою більшовиків, з часом вона перетворилася на стратегію рівняння жінок із чоловіками у безправному становищі перед державою, зокрема в межах колгоспної системи. Маніпулятивна сутність тези про трудовий день як одиницю обліку праці, що оцінювалася державою на її розсуд, була прихована. Реалізація гендерної політики була вплетена в загальну систему соціальних перетворень та була підпорядкована основним ідеям суспільно-економічного розвитку, як його уявляло керівництво СРСР³.

Відзначаючи гендерну ідеологію в період НЕПу в радянській дійсності, слід зазначити, що вона була опосередкованою наслідків інших базових цінностей більшовизму в Україні. Політика диктатури КП(б)У, класовий підхід до громадянства, пролетаризація суспільства, маніпуляції національністю та українізація являли собою основні принципи політико-культурної моделі більшовизму.

Інституціонально ця модель виявлялася через боротьбу з українськими та загальноросійськими партіями, зрощення партійного та державного

¹ Сталин І. Из речи на Первом всесоюзном съезде колхозников-ударников 19 февраля 1933 г. Женщина в стране социализма. Сборник статей и материалов. В помощь агитатору и пропагандисту. Воронеж : Воронежское областное книгоиздательство, 1938. URL: https://www.marxists.org/russkij/stalin/t13/t13_39.htm

² Сталин І. Речь на приеме колхозниц-пятисотниц руководителя-ми партии и правительства 19 ноября 1935 г. Женщины в стране социализма. Сборник статей и материалов. В помощь агитатору и пропагандисту. Воронеж : Воронежское областное книгоиздательство, 1938. С. 21–22.

³ Кобченко К. Гендерна політика радянської влади 1930-х років: між пропагандою та реальністю // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». 2016. Вип. 2. С. 58. URL: <http://eprints.oa.edu.ua/5301/>.

апаратів, створення та функціонування радянської номенклатури, а також широке втілення імперського курсу щодо України.

На особистісному рівні модель впливала через масову агітацію та пропаганду, ідеологічний контроль над суспільством, «пролетарське виховання», боротьбу з релігією, церквою та інтелектуальною елітою, а також формування нової комуністичної інтелігенції та особистості.¹

У початку 1930-х років в радянській гендерній політиці спостерігалася відмова від ліберальних компонентів у стратегіях щодо жінок. Це виявилось у ліквідації мережі жіночих відділів, зупиненні обговорень «жіночого питання», та оголошенні про досягнення емансипації жінок, яке було викликане необхідністю забезпечити робочою силою процеси індустріалізації та колективізації.

Аналізуючи пріоритети гендерної політики у цей період, дослідники вказують на прагматичний характер, де масове залучення жінок до суспільного виробництва було визнано необхідним для забезпечення робочою силою індустріалізації та колективізації. Емансипація жінок через їхню участь у суспільно корисній праці була використана державою як засіб досягнення своїх цілей. Також вчені описують цей період як «роки великого відхилення» від революційної політики відносно образу радянської жінки, з відновленням традиційних норм у сфері сім'ї.

У правовій сфері радянська держава шукала компроміс між старими патріархальними установками та новими ідеологічними концепціями рівності статей. Ця стратегія була викликана необхідністю об'єднати патріархальний контроль над «людським фактором» жіночої статі з ідеалами рівності.

Отже, під впливом ліберальної післяреволюційної політики, яка спрямовувалася на звільнення жінок від пут патріархального устрою

---

¹ Непіпенко Л. Гендерна ідеологія та гендерна політика в радянській політичній культурі України періоду НЕПу // Гілея: науковий вісник. 2019. Вип. 145. С. 117. URL: [http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/gileya_2019_145\(1\)_26.pdf](http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/gileya_2019_145(1)_26.pdf).

суспільства, радянська держава змінює свою гендерну політику, акцентуючи увагу на підтримці сім'ї та материнства через активне залучення жінок до суспільно корисної праці.¹

Необхідно відзначити, що завдання, які постали перед жіночими відділами того періоду, а також новоствореними в українському регіоні середині 1945 року, мали як певні схожості, так і принципові відмінності. У 1920-х роках більшовики визначили своєю метою залучення жінок того, щоб ті брали участь у боротьбі за комуністичне майбутнє й вважали однією із своїх першочергових задач виховати в них дух свідомого громадянина та соціаліста. Це все було необхідним кроком до побудови ідеального й рівного суспільства у майбутньому звісно ж начолі із ЦКП. Схожі завдання також ставилися перед партійно-радянськими посадовцями областей України. Відома постанова Політбюро ЦК КП(б)У від 5 квітня 1945 року наголошувала на необхідності «згуртування жіночого населення навколо радянської влади та залучення жінок до активної участі в роботі державних, громадських і культурно-побутових закладів».²

У пропаганді Сталінської епохи, зокрема у період з 1941 по 1945 роки, виразно виокремлюється лінія, яка розмежовує офіційний наратив стосовно ролі жінки. Початково, образ жінки в пропаганді був націлений на мобілізацію, демонстрацію єдності і згуртованості радянського народу. Однак після Сталінградської битви спостерігалася поступова маскулінізація символів перемоги, де чоловік-воїн переважав у пропагандивних повідомленнях.

Жіночна постать, хоч і залишалася присутньою, втрачала своє єднання з жіночністю та материнством. Портрет фронтових, підпільниць, партизанок, хоча й існував, переставав відображати жіночні риси. Зокрема, образ Зої

¹ Гончаренко О. Дослідження проблеми виховання хлопчиків і дівчаток у контексті аналізу гендерної політики (на прикладі радянської гендерної політики 1917 – 1955-хрр.) // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. 2014. Вип. 115. С. 56–59. URL: http://www.irbis-nbu.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbu/cgiiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/VchdpuP_2014_115_17.pdf.

² Стародубець Г. Моделі фемінності в гендерній політиці сталінського режиму // Проблеми гуманітарних наук. Серія Історія. 2020. Вип. 5 (47). С. 394 URL: <http://ir.dspu.edu.ua/jspui/handle/123456789/2246>.

Космодем'янської, який був опублікований у січні 1942 року у газеті «Правда» і пізніше візуалізований на картині Кукриніксів, ілюструє цю трансформацію. Цей образ точно відображав державні потреби військового часу та норми сталінської культури, представляючи андрогінну фігуру в спідниці та коротко підстриженому волоссі, сильну, озброєну жінку-бійця, яка визначалася впливом довоєнних кампаній мілітаризації¹. Як, не зважаючи на важливий вклад радянських жінок у перемогу під час Другої світової війни, сталінська пропаганда виглядає так, ніби знехтувала чи зааретушувала їхні досягнення, включаючи їхню важливу роль у загальному контексті перемоги. Пропаганда навмисно відділяла жінок від образу головних переможців, ставлячи їх на другий план поруч із чоловіками.

Зокрема, після закінчення війни, коли сталінська пропаганда сприяла створенню «зображення переможця», ролі жінок, які брали активну участь у військових подіях, можливо, було замовчано чи винесено на задній план. Це може бути спричинене спробою адаптувати історичний наратив до ідеологічних засад сталінізму та створення ідеалізованого образу радянського чоловіка-героя, що призводило до зниження вагомості жіночої участі у перемозі². У процесі радянзації нових територій у 1940-х роках більшовицька партія мала завдання переконати населення прийняти нову владу та підтримувати ідеали соціалізму. Зокрема, важливим елементом пропаганди був образ «нової радянської жінки», яка визначалася як активна учасниця будівництва соціалістичного суспільства та прихильниця колективізму. За допомогою ЗМІ, листівок, пропагандивних брошур та інших візуальних засобів піддавалася популяризації ця ідея, спрямована на формування позитивного ставлення населення до нових ідеалів і цілей радянської влади.

¹ Harris A. M. Memorializations of a martyr and her mutilated bodies: Public monuments to Soviet war hero Zoya Kosmodemyanskaya, 1942 to the present. *Journal of War & Culture Studies*. 2012. Is. 5(1). P. 77. URL: file:///C:/Users/admin/Downloads/Memorializations_of_a_martyr_and_her_mut.pdf

² Суховерська І. Образ жінки в роки Другої світової війни у сучасній російській історіографії // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. 2017. Вип. 49. С. 224.

Такий образ відображав ідеологічні пріоритети режиму та сприяв впливу на свідомість населення відповідно до ідеології комуністичного режиму.¹

Почалася нова епоха, розвінчено «Культ особи». На цій хвилі знову повстали питання гендеру. Тоді було важливо новому режиму показати всю свою «демократичність», «ліберальність» на фоні репресій минувшини. Важливим було підняття заляканих громадян на державному рівні, виховувате нове покоління більше соціально активним, альтруїстичним, прокомуністично заангажованим.. За вимогою вчителів і батьків, в 1954 році було припинено роздільне за статтю навчання, і радянська школа знову стала єдиною.²

У 1950-1960-х роках гендерна політика Радянського Союзу визначалася ідеологією комунізму та принципами соціалізму, які спрямовувалися на створення «нового соціалістичного суспільства» і визнання рівності всіх громадян, незалежно від їхньої статі. Однак реалізація цієї ідеї не завжди відповідала заявленим принципам.

У цей період спостерігалася активна мобілізація жінок для участі в економіці та вирішенні завдань соціалістичного будівництва. Жінкам надавалася можливість отримати вищу освіту і займати важливі посади в різних галузях економіки та культури. Однак, незважаючи на це, у практиці можливості для жінок залишалися обмеженими, і часто їх ставили в традиційні ролі господинь та матерей.

Згідно з деякими дослідженнями, цікавою концепцією формування індивідуальної ідентичності в СРСР є ідея, що процес самоусвідомлення відбувався через відчуття належності до конкретної соціальної групи, яка

¹ Стародубець Г. Гендерна спрямованість пропаганди більшовицько-радянської влади й українського націоналістичного підпілля в 1944–1947 роках // Новітня доба. 2023. Вип. 11. С. 96–108. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/37893/1/%D0%93%D0%B5%D0%B4%D0%B5%D1%80%D0%BD%D0%B0%20%D1%81%D0%BF%D1%80%D1%8F%D0%BC.%20%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%BF%D0%B0%D0%B3%D0%B0%D0%BD%D0%B4%D0%B8.pdf>.

² Гончаренко О. Дослідження проблеми виховання хлопчиків і дівчаток у контексті аналізу гендерної політики (на прикладі радянської гендерної політики 1917 – 1955-хрр.)// Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. 2014. Вип. 115. С. 56–59. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/VchdpuP_2014_115_17.pdf.

функціонувала в організаційних та ідеологічних рамках, визначених державою. У контексті цієї ідеї формування ідентичності у СРСР відрізнялося від процесу в капіталістичних країнах Нового часу, де характерною була вертикальна модель (держава формує громадянина через інститути).¹

Отже, можна стверджувати, що політика гендерної рівності в ідеології радянського соціалізму була офіційною ідеєю, визначеною радянською владою на рівні законів та інституцій. Принциповою частиною комуністичної ідеології була концепція рівності всіх громадян, незалежно від статі, і утвердження рівних прав та можливостей для чоловіків і жінок. Однією з ключових цілей було викорінення традиційних гендерних ролей та побудова суспільства, де обидва гендери рівноправні і рівноправно відповідальні за сім'ю, працю та громадські справи. У цьому контексті було важливим сприяння активній участі жінок у всіх сферах життя, включаючи політику, економіку, науку та культуру. Однак, незважаючи на декларативну рівність, практика іноді розходилася з ідеалами. Жінки часто знаходилися в певних традиційних ролях, особливо в питаннях, пов'язаних з домом та сім'єю. Деякі заходи зміцнювали традиційні уявлення про роль жінки у суспільстві, призводячи до подвійного навантаження для багатьох жінок.

Гендерна політика в ідеології радянського соціалізму взагалі залишалася протиріччям між деклараціями рівності та реалізацією цих принципів на практиці. Однак цей період також визначав значний прогрес у розумінні гендерних питань та формуванні основ для подальших змін у гендерному сприйнятті в радянському суспільстві.

---

¹ Гайко О. Траєкторія розвитку пострадянського простору у контексті особливостей радянської модернізації: макроісторична перспектива. *S.P.A.C.E.* 2017. № 6. С. 11. URL: [Гайко О. С. Траєкторія розвитку пострадянського.pdf](#)

ВИСНОВКИ

З появою нової Української СРР контекст проживання її громадян теж докорінно змінювався. Так, комуністична ідеологія вбачала в своєму потенційному електораті саме жіноцтво, але для цього їм треба було надати хоча б якісь права. Через те, що традиційна українка існувала для країни лише як складова її родини, щоб отримати нові робочі руки та підтримуючу силу – спочатку треба її визволити. Дуже важливе значення в перетворенні жіноцтва на повноцінних громадянок мало вивільнення їх із-під домашнього гніту. Ідеологія всіма силами намагалася показати жінкам шлях суспільний, професійний та, звісно, комсомольський. Нова мораль начебто підтримувала своїх підлеглих, надавала їм можливості навчатися та отримувати кваліфікацію, розлучатися та вирішувати самим свою долю. І це було дійсно прогресивно для своєї епохи, десятки тисяч дівчат отримали багато нових можливостей. Але, не зважаючи на галасливі лозунги і красномовні заяви, дійсність так і не змогла стати такою, як пропонували пропагандисти. Радянська українська влада не хотіла просто визволити жінок, вона хотіла скористатися ними як додатковим ресурсом, через що закони не були досконало продуманими, а їхнє впровадження в реальність не було чітко регламентовано та перевірено, це був скоріше популізм із номінальним контролем і висвітленням лише своїх досягнень, без подальшого занурення у проблему і самовдосконалення. З цього, ми можемо зробити висновок, що зміна ідеологічної заангажованості на сімейні цінності несла в собі не тільки позитивні сторони у вигляді «розкріпачення жіноцтва» та їх вихід у великий навколишній світ, а й принесло іншу сторону медалі – тягар на жіночих плечах ще додаткових обов'язків у вигляді побудови капіталістичного суспільства на заводах, колгоспах та полях за низьку зарплатню, та неможливість звільнитися. Вплив трудового колективізму також відобразився на розподілі обов'язків у сім'ї, враховуючи інтереси «загального блага».

Гарним прикладом становлення до жінки як ресурсу з боку радянських чиновників можна прогледіти на питанні абортівності, яке в рамках існування УРСР доволі цікаве та неоднозначне. Спочатку, з приходом червоної влади була проведена так звана «сексуальна революція», котра звільнила обидві статі від обов'язків нав'язаних церквою та традиціями. Так, аборти було дозволено робити аж до настання третього місяця вагітності. На цьому можна було закінчити і сказати, що влада дійсно піклувалася про своїх громадян. Але згодом після цього все більше будуть повставати питання контролю народжуваності. Що у кінцевому випадку, у 1936 році перетвориться у заборону абортів. Намагання контролювати репродуктивні функції жінки будуть простежуватися до самого розпаду Радянського Союзу та перетворення України на суверенну державу, хоча номінально аборти вже будуть офіційно дозволені. Серед головних причин такої зміни ракурсу погляду на питання з боку влади ми можемо назвати демографічний чинник. Країні були потрібні нові робочі руки, на майбутнє покоління покладалося більше надій у плані комуністичної заангажованості та заідеологізованості. Ще питомою причиною було планування майбутньої війни (що вилилося у II Світову) і для цього була потреба у відродженні майбутніх збитків серед населення. При введенні нових законів та їхніх доповнень у суспільстві точилися дискусії з цього приводу, але питати жінку про її бажання ніхто ніколи не збирався. Це стосувалося і того, чи хоче дівчина йти працювати, чи хоче вона виходити заміж або ж насправді кохає інших дівчат – це лише створювало тиск на жінку і змушувало підкоритися суспільній волі. Роблячи це дослідження ми дійшли висновку, що комуністичній партії не були цікаві думки з приводу того, як жінка може розпоряджатися власним тілом, чи принесуть користь на більш локальних рівнях певні закони, чи будуть від цього краще жити люди – все це вважалося примхами, а жінка була лише маріонеткою та тим самим інструментом для провадження власних поглядів та політики.

Наслідки політики радянського керівництва і досі з нами - саме цей фактор актуалізує дослідження правового статусу українки в умовах УРСР, що є дуже важливим та неодмінно потребує ще глибшого вивчення. На основі нашої роботи, ми дійшли висновку, що гендерну політику радянського керівництва не можна однозначно назвати позитивним або негативним явищем. Саме українки одними з перших отримали політичні та громадянські права, вони могли отримувати освіту та не залежати від свого чоловіка – це дуже важливі зміни у фундаментальному призначенні жінки як такої. Тепер вони стали начебто рівними із чоловіками та змогли самі вирішувати як проводити своє життя. З іншого боку жіноцтву було надано рівно стільки прав на початку, щоб вони могли стати ще однією робочою силою. Подальшого розвитку їхнього правового статусу та розширення реального рівноправ'я майже не відбувалось. Комуністична система лише додала ще одну роботу для жінки, тепер окрім домогосподині, мами і дружини вона ще мусила бути робітницею фабрик, заводів, колгоспів та інших переважно низкооплачуваних та низькокваліфікованих робіт. Окрім цього значення чоловіка в сім'ї зменшувалось і всю відповідальність за родину несла почасти лише жінка. До цього також треба додати суспільні забобони та традиційні погляди, які не бачили в жінці жінку без впровадження її в сімейній ролі. І з цією проблемою живуть і сьогоденні українки, а розуміння реальних причин такого стану речей допоможуть сучасній владі разом із феміністками все ж таки ще більше наблизити обидві статі до реальної рівності та побороти патріархат.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Адміністративний Кодекс Української СРР від 12 жовтня 1927р. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/KP270014>
2. Декрет РНК УРСР «Про громадянський шлюб», «Про розлучення» від 20 лютого 1919 р. // Собрание Узаконений УССР. 1919. № 12. С. 24–31.
3. Загальна декларація прав людини: Прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року 1948. Ст. 16. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text.
4. Законодательство об охроне детства. К: Радянська школа, 1982. 520 с.
5. Клименко О. Образ «нової людини» у спогадах радянських робітниць 1920-1930-х рр. // Наукові записки НаУКМА. 2016. Том 182. Історичні науки. С. 35-40; Кісь О. Рецепція радянської влади та незалежності в автобіографічних оповідях жінок України (за матеріалами проекту «Україна ХХ століття у пам'яті жінок») // Схід-Захід. 2008. Вип. 11-12. С. 283-307 URL: https://oralhistory.com.ua/assets/images/img_public/shid_zahid/19_O_Kis.pdf
6. Кодекс про шлюб та сім'ю URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2006-07#Text>
7. Конституція (Основний закон) України прийнята на позачерговій сьомій сесії Верховної Ради Української РСР від 20 квітня 1978 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/888-09#Text>
8. Конституція (Основний закон) Української Соціалістичної Радянської Республіки від 15 травня 1929 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001316-29#Text>
9. Конституція (Основний Закон) Української Радянської Соціалістичної Республіки: Із змінами і доповненнями, прийнятими на четвертій сесії Верховної Ради Української РСР дев'ятого скликання. Від 30 січня 1937. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/001_001#Text

10. Конституція Української Соціалістичної Республіки 1919р. URL:
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001316-19#Text>
11. Ленін В. О задачах женского рабочего движения в Советской республике. Из речи на IV московской общегородской беспартийной конференции работниц 23 сентября 1919 г. Женщины в стране социализма. Сборник статей и материалов. В помощь агитатору и пропагандисту. Воронеж : Воронежське обласне книговидавництво, 1938.
 URL:
[https://ru.wikisource.org/wiki/%D0%9E_%D0%B7%D0%B0%D0%B4%D0%B0%D1%87%D0%B0%D1%85_%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D1%81%D0%BA%D0%BE%D0%B3%D0%BE_%D1%80%D0%B0%D0%B1%D0%BE%D1%87%D0%B5%D0%B3%D0%BE_%D0%B4%D0%B2%D0%B8%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D1%8F_%D0%B2_%D0%A1%D0%BE%D0%B2%D0%B5%D1%82%D1%81%D0%BA%D0%BE%D0%B9_%D1%80%D0%B5%D1%81%D0%BF%D1%83%D0%B1%D0%BB%D0%B8%D0%BA%D0%B5_\(%D0%9B%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D0%BD\)](https://ru.wikisource.org/wiki/%D0%9E_%D0%B7%D0%B0%D0%B4%D0%B0%D1%87%D0%B0%D1%85_%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D1%81%D0%BA%D0%BE%D0%B3%D0%BE_%D1%80%D0%B0%D0%B1%D0%BE%D1%87%D0%B5%D0%B3%D0%BE_%D0%B4%D0%B2%D0%B8%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D1%8F_%D0%B2_%D0%A1%D0%BE%D0%B2%D0%B5%D1%82%D1%81%D0%BA%D0%BE%D0%B9_%D1%80%D0%B5%D1%81%D0%BF%D1%83%D0%B1%D0%BB%D0%B8%D0%BA%D0%B5_(%D0%9B%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D0%BD))
12. Мальська Я. Найстрашніший ворог робітництва // Робітниця. 1924. №8. С. 17-18. URL: <https://diasporiana.org.ua/periodika/19317-robotnitsya-1924-ch-1-7/>
13. О размере государственного пособия многодетным и одиноким матерям / Указ Президиума Верховного Совета СССР от 25 ноября 1947 года // Ведомости Верховного Совета СССР, 1947. № 41.
14. Павшукова О. Принцип життя і діяльності. Права, свободи і обов'язки радянських громадян у новій Конституції СРСР // Радянська жінка. 1978. №1. С. 3-4. URL:
https://uartlib.org/downloads/SovietWoman1978_uartlib.org.pdf

15. Перший всезагальний перепис населення Російської імперії. 1897 р. XIII. Катеринославська губернія. 1904. 234 с. URL: <https://www.libr.dp.ua/fullkr/index.php?pbp=696>
16. Сталин І. Из речи на Первом всесоюзном съезде колхозников-ударников 19 февраля 1933 г. Женщина в стране социализма. Сборник статей и материалов. В помощь агитатору и пропагандисту. Воронеж : Воронежське областне книговидавництво, 1938. URL: https://www.marxists.org/russkij/stalin/t13/t13_39.htm
17. Указ Президії Верховної Ради Української РСР «Про внесення змін і доповнень до Кодексу законів про працю Української РСР. Стаття 179; 181. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4617-10#Text>
18. Указ Президії Верховної Ради Української РСР «Про внесення змін і доповнень до Кодексу законів про працю Української РСР. Стаття 179; 181. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4617-10#Text>
19. Указ Президії Верховної Ради УРСР «Про внесення до Кримінального і Кримінально-процесуального кодексів Української РСР». Стаття 214. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/P750140?an=10>
20. Хрестоматія з історії держави і права України: У 2-хт.: Навч. посіб. Для студ. юрид. спец. вищ. закл. освіти / За ред. В.Д. Гончаренка. Вид. 2-ге, перероб. І доп. К., 2000. Т. 2. 145с.
21. Аніщук Н. Право на аборт: стан законодавчого забезпечення та реалізації в Україні // Актуальні проблеми держави і права. 2006. С. 318–322. URL: <http://apdp.in.ua/v29/63.pdf>.
22. Афанасьєва Ю. Аналіз чинників репродуктивної дисфункції сучасної української родини // Актуальні проблеми державного управління. 2014. Вип. 1. С. 309–315. URL: http://www.irbis-nbu.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbu/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=U

- [JRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/apdy_2014_1_42.pdf](http://www.irbis-nbu.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?Z21ID=&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=online_book&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF=&S21STR=00003948%5F02).
23. Бабій Б. Історія держави і права Української РСР (1917-1960 рр). Ч.2. Київ: Видавництво Академії наук Української РСР, 1961. 730 с. URL: http://irbis-nbu.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?Z21ID=&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=online_book&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF=&S21STR=00003948%5F02
24. Бабюк Л. Освіта жінок радянської України крізь призму їх повсякденного життя у 1920–1928 х рр. // Гілея. 2017. Вип. 116. С. 38–43. URL: [http://www.irbis-nbu.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbu/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/gileya_2017_116\(1\)_11.pdf](http://www.irbis-nbu.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbu/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/gileya_2017_116(1)_11.pdf).
25. Бараненко С. М. Роль жінки у культурі Донбасу 1920-30–х рр. // Вісник студентського наукового товариства ДонНУ ім. В. Стуса. 2012. Вип. 1 (4). С. 133–135. URL: <http://jvestnik-sss.donnu.edu.ua/article/view/1382/1411>.
26. Білинська М. Гендерна політика в системі державного управління: підручник. Запоріжжя: Друкарський світ, 2011. 350 с.
27. Бондаренко Н. Деякі аспекти законодавчого регулювання становища жінки у сім'ї в радянській Україні // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. 2003. Вип. 23. С. 159–165. URL: http://www.irbis-nbu.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbu/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/VKhnucs_2003_23_51.pdf.
28. Вавриш І. Аналіз образу жінки у культурі суспільства Радянської України. // Вісник Київського національного університету імені

- Т. Г. Шевченка.. 2012. С. 2–6. URL:
https://eprints.oa.edu.ua/id/eprint/1347/1/Vavrysh_210512.pdf
29. Гавловська А., Проценко М. Аборт як форма реалізації права репродуктивного вибору жінки: дослідження окремих аспектів повної або часткової заборони. Науковий вісник Херсонського державного університету. 2022. Вип. 2. С. 16–20. URL:
<https://lj.journal.kspu.edu/index.php/lj/article/view/349/325>.
30. Гайко О. Траєкторія розвитку пострадянського простору у контексті особливостей радянської модернізації: макроісторична перспектива. S.P.A.C.E. 2017. № 6. С. 9-12. URL:
<https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/6593edb7-f133-4767-b8ff-fab3c5de93a7/content>
31. Глухенька С. Образ радянської жінки періоду «відлиги» на сторінках журналу «Робітниця» // Травневі студії: історія, політологія, міжнародні відносини. 2020. С. 200 – 209. URL:
<http://jts.donnu.edu.ua/article/view/8345/8344>.
32. Гончаренко О. Дослідження проблеми виховання хлопчиків і дівчаток у контексті аналізу гендерної політики (на прикладі радянської гендерної політики 1917 – 1955-хрр.) // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. 2014. Вип. 115. С. 56–59. URL:
http://www.irbis-nbu.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbu/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/VchdpuP_2014_115_17.pdf.
33. Гончаренко О. Проблема емансипації радянської жінки в педагогічному доробку Антона Макаренка. Творча спадщина А. С. Макаренка в контексті інноваційного розвитку освіти XXI століття: матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції (15–16 березня 2018 року, м. Суми). Суми: СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2018. С. 122–126.

URL:

https://pedagogika.sspu.edu.ua/images/zbirnik_tez_0603_sbrueva_2d7f7.pdf#page=122.

34. Грушева Т., Рябчевська А. Соціальний статус жінки в радянській Україні у 20-30-ті рр. XX ст. Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. 2017. Вип. 47. С. 119–123. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILE=&2_S21STR=Npifznu_2017_47_24.
35. Гуменюк О. Соціальний портрет радянської сім'ї // ЕМІНАК. 2021. № 2 (34). С. 229–237. URL: <https://www.eminak.net.ua/index.php/eminak/article/view/530/352>.
36. Дзюба І. Спогади і роздуми на фінішній прямій. Рукопис: Український альманах спогадів, щоденників, листів, документів, світлин: у 2 т. К.: Криниця, 2004. Т. 1. 926с. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?Z21ID=&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=online_book&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF=&S21STR=ukr0002023
37. Залеток Н. Емансипація по-радянськи: місце та роль жінок у суспільстві у публічному дискурсі Й. Сталіна у 1920–1940-х рр. // Літопис Волині. 2022. Вип. 26. С. 205–210.
38. Залеток Н. Становище британських та радянських жінок у суспільстві в міжвоєнний період: порівняльний огляд // Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. 2021. № 2. С. 105–111. URL: https://www.hist.vernadskyjournals.in.ua/journals/2021/2_2021/2_2021.pdf#page=113.
39. Кириченко Т. Одностатеві шлюби – міф чи реальність? // Право і безпека. 2012. № 5 (47). С. 207–210. <http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi->

- bin/irbis_nbuvcgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Pib_2012_5_47.pdf.
40. Клименко О. Образ «нової людини» у спогадах радянських робітниць 1920-1930-х рр. // Наукові записки НаУКМА. 2016. Том 182. Історичні науки. С. 35-40.
41. Кобченко К. Гендерна політика радянської влади 1930-х років: між пропагандою та реальністю // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». 2016. Вип. 2. С. 56–72. URL: <http://eprints.oa.edu.ua/5301/>.
42. Кобченко К. Гендерна політика радянської влади 1930-х років: між пропагандою та реальністю // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». 2016. Вип. 2. С. 56-72. URL: <http://eprints.oa.edu.ua/5301/>.
43. Коляструк О. Людина праці в СРСР: від глорифікації до девальвації // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. 2019. Вип. 21. С. 71-78. URL: <https://periodicals.karazin.ua/apvvi/article/view/12599>.
44. Кондратьєва О. Податок на бездітність: історія та сучасність // Юридичний вісник України. 2012. № 9 (3-9 берез.). С. 5–7.
45. Кузьменко Ю., Іванова А. Мода та дозволя радянських жінок у 1960-1980-ті рр // Література та культура Полісся. Серія: Історичні науки, 2018. Вип. 92. С. 291-303 URL: http://www.irbis-nbuvcgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILE=&2_S21STR=Ltkpist_2018_92_27
46. Литвин В.М. Історія України. К.: Наук. думка, 2013. Розділ 24 «Відбудова народного господарства». URL: <https://westudents.com.ua/glavy/30003-vdbudova-narodnogo-gospodarstva.html>

47. Лісогорова К. Основні риси трудового законодавства в УРСР в період десталінізації (середина 1950 – середина 1960-х рр.) // Форум права. 2014. Вип. 3. С. 185–189. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/FP_index.htm_2014_3_31.pdf.
48. Лісогорова К. Основні риси трудового законодавства в УРСР в період десталінізації (середина 1950 – середина 1960-х рр.) // Форум права. 2014. Вип. 3. С. 185-189. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/FP_index.htm_2014_3_31.pdf.
49. Лобко Н. Вплив радянського гендерного порядку на формування трудової орієнтації чоловіків і жінок // Суспільно-політичні процеси в Україні та світі: історія, проблеми, перспективи: матер. X Всеукр. наук.-практ. конф. (Суми, 28 квітня 2023 р.) / ред. колегія : В. М. Власенко, А. В. Гончаренко, С. І. Дегтярьов та ін. Суми: Сумський державний університет, 2023. С. 140–145. URL: https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream-download/123456789/93026/1/Lobko_national_identity.pdf.
50. Любар. О. Народна педагогіка, про виховання дітей у сім'ї: Криворізький педінститут. 1988. С. 68-70. URL: <https://elibrary.kdpu.edu.ua/bitstream/123456789/4681/1/%D0%9B%D1%8E%D0%B1%D0%B0%D1%80%20%D0%9E.%20%D0%9E.%20%D0%9D%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%BD%D0%B0%20%D0%BF%D0%B5%D0%B4%D0%B0%D0%B3%D0%BE%D0%B3%D1%96%D0%BA%D0%B0%20%D0%BF%D1%80%D0%BE%20%D0%B2%D0%B8%D1%85%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20%D0%B4%D1%96%D1%82%D0%B5%D0%B9%20%D1%83%20%D1%81%D1%96%D0%BC%E2%80%99%D1%97.pdf>

- 51.М. Богачевська-Хомяк. Лекція «Тоталітаризм і жінки». 2013.
<https://www.lvivcenter.org/discussions/women-and-totalitarianism-2/> (дата звернення 23.02.2024)
- 52.М'якоход Л. Образ жінки періоду хрущовської «відлиги» на сторінках журналу «радянська жінка» // Наука. Релігія. Суспільство. 2011. № 2. С. 83-87. URL: [Nrs_2011_2_16.pdf](#)
- 53.Макаренко А. С. Лекции о воспитании детей. Избранные произведения. В 3-х т. Киев: Рад. Школа. 1984. Т. 3. С. 357–414.
- 54.Малкіна-Пих І.Г. Гендерна терапія. Довідник практичного психолога. 2003. 267 с.
- 55.Маркова С. «Жіноче питання» як фактор розширення соціальної бази радянської влади (20-30-і р. XX ст.) // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. 2009. Вип. XXVII. С. 197–201. URL: <https://istznu.org/index.php/journal/article/view/2115/1970>.
- 56.Мисьєва О. Історія становлення профілактики штучного переривання вагітності // Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. 2010. Вип. 110. С. 82–86. URL: http://www.irbis-nbu.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbu/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Npchdupe_d_2010_123_110_16.pdf.
- 57.Михайленко О. Трансформація аксіологічних настанов інституту сім'ї як чинник визначення напрямів державної сімейної політики // Державне управління та місцеве самоврядування. 2015. Вип. 2(25). С. 179–191. URL: http://www.irbis-nbu.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbu/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/dums_2015_2_20.pdf.

58. Михайлюк О. І. Внесок жінок–учених у розвиток радянської науки в Україні 20–30 рр. XX ст. // Історичні записки: збірник наукових праць. Луганськ, 2012. Вип.36. С.233–240.
59. Міхеєва О. Проблемні складові повсякденної практики регулювання народжуваності та утримання неповнолітніх у контексті радянської сімейної політики 1920-х рр. // Історичні і політологічні дослідження. 2013. № 3. С. 187-194. URL: <https://er.ucu.edu.ua/handle/1/95>.
60. Мотуз В. Зусилля з виховання радянської жінки та утворення нової обрядовості // Наукові праці. Т. 94. Вип. 81. С. 29-33. URL: <https://lib.chmnu.edu.ua/pdf/naukpraci/history/2009/94-81-6.pdf>
61. Музичка М. Образ ідеальної домогосподарки в СРСР // Історична правда. 16 січня 2011. URL: <https://www.istpravda.com.ua/research/4d3340f6bad25/>.
62. Непіпенко Л. Гендерна ідеологія та гендерна політика в радянській політичній культурі України періоду НЕПу // Гілея: науковий вісник. 2019. Вип. 145. С. 116-123. URL: [http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/gileya_2019_145\(1\)_26.pdf](http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/gileya_2019_145(1)_26.pdf).
63. Новікова О. Жіноча праця в колгоспах України в 1930-х рр. // Наукові записки: Серія “Історія”. С. 42-43.
64. Новікова О. Селянка Радянської України у системі сімейних взаємостосунків 1930-х рр. // Гуржіївські історичні читання. 2013. Вип. 6. С. 168–170. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/gurit_2013_6_64.pdf.
65. Оніпченко О. Питання статево-рольової соціалізації молоді через становлення інституту шлюбу та сім’ї у радянському суспільно-

- політичному дискурсі 1920-х років // Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна». 2017. № 13. С. 58–62. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Znpkhist_2017_13_16.pdf.
- 66.Петренко О. Особливості гендерної освітньої політики радянської держави у період «хрущовської відлиги» (1954-1964 рр.) // Педагогічні науки: збірник наукових праць. 2011. Вип. 1 (59). С. 15–25. URL: <https://ps.journal.kspu.edu/index.php/ps/article/download/3743/3274>.
- 67.Пода О. Радянська жіноча преса і художнє кіно 1920-1940 рр. як канали гендерної комунікації влади // Держава та регіони. Серія: Гуманітарні науки. 2011. № 2. С. 149-154 URL: <http://eir.zntu.edu.ua/handle/123456789/981>.
- 68.Пода О. Роль гендерного фактору у формуванні редакційної політики журналів радянської України 20-х років ХХ століття (на прикладі «Комунарки України», «Селянки України», «Червоної преси»). Діалог. // Медіа-студії. 2009. Вип. 8. С. 217-229. URL: <http://dms.onu.edu.ua/article/view/178259/178269>.
- 69.Покляцька А. Формування образу радянської жінки на сторінках журнальної графіки СРСР у 1920-1930-х рр. // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. 2016. Вип. 24. С. 256–259. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Nzvdpu_ist_2016_24_50.pdf.
- 70.Сало В. Правове становище жінки в УРСР (1945 – 1991 рр.). Правозахисний рух: зародження, розвиток, сучасний стан в Україні та світі: матеріали VIII Всеукраїнської студентської науково-практичної

- конференції. 2008. С. 3–6. URL: <http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/4545/1/Salo.pdf>.
- 71.Свинаренко Н., Добрунова Л. Українське радянське суспільство (30-х рр. XX ст.): провідні суспільно-політичні, культурні, освітні тенденції // Культурологічний альманах. 2023. Вип. 1. С. 64–69. URL: <https://almanac.npu.kiev.ua/index.php/almanac/article/view/141/132>.
- 72.Свистович С. М. Діяльність громадсько-освітніх об'єднань України (1920 – початок 1930–х рр.) // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. Запоріжжя, 2013. Вип. XXXVI. С.76–80.
- 73.Сичова В., Рябченко О. Напрями вдосконалення механізмів державного регулювання шлюбно-сімейних відносин в Україні у 1920-х – 2010-х рр //Актуальні проблеми державного управління / Нац. акад. держ. упр. при президентові України ; Харк. регіон. ін-т. держ. упр. Харків : Магістр, 2014. № 2 (46). С. 287–294. URL: <https://dspace.hnpu.edu.ua/items/3ef8dcf6-44ae-44a3-a256-86703727d45f>.
- 74.Смольницька М. Гендерна політика в УРСР: правове закріплення та напрями реалізації (середина 1940-х — перша половина 1960-х рр.) // Україна XX ст. : культура, ідеологія, політика. К. 2012. Вип. 17. С. 85–94. URL: <http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/85710/09-Smolnitska.pdf?sequence=1>.
- 75.Смольницька М. Жінка в радянському суспільстві: офіційний образ і реальна практика // Україна XX століття: культура, ідеологія, політика. 2011. Вип. 16. С. 162–174. URL: http://www.irbis-nbu.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbu/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Uxxs_2011_16_13.pdf.
- 76.Стародубець Г. Гендерна спрямованість пропаганди більшовицько-радянської влади й українського націоналістичного підпілля в 1944–

- 1947 роках // Новітня. 2023. Вип. 11. С. 96–108. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/37893/1/%D0%93%D0%B5%D0%B4%D0%B5%D1%80%D0%BD%D0%B0%20%D1%81%D0%BF%D1%80%D1%8F%D0%BC.%20%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%BF%D0%B0%D0%B3%D0%B0%D0%BD%D0%B4%D0%B8.pdf>.
77. Стародубець Г. Моделі фемінності в гендерній політиці сталінського режиму // Проблеми гуманітарних наук. Серія Історія. 2020. Вип. 5 (47). С. 390-406. URL: <http://ir.dspu.edu.ua/jspui/handle/123456789/2246>.
78. Столяр М. Радянська сміхова культура та ідеологія: опозиція чи конвенція? // Культура і сучасність. 2011. Вип. 2. С. 24–28. URL: <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=620439>.
79. Суховерська І. Образ жінки в роки Другої світової війни у сучасній російській історіографії // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. 2017. Вип. 49. С. 223-227. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=Npifznu_2017_49_44
80. Сухомлинська О. Педагогічний ідеал крізь призму теорій моралі. Шлях освіти. 2008. № 1. С. 12–18. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=pena_2009_1_4
81. Сушко В. Радянське суспільство як культурна спільнота // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: збірник наукових праць РДГУ. 2013. Вип. 24. С. 193–197. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/apvtvi_2013_24_41.pdf.

- 82.Теліженко Л., Мурач Д. Специфіка радянської концепції гендерної рівності на державній службі// Грааль науки. 2022. № 22. С. 107–108.
URL:
https://www.researchgate.net/publication/366131423_SPECIFIKA_RADANSKOI_KONCEPCII_GENDERNOI_RIVNOSTI_NA_DERZAVNIJ_SLUZBI
- 83.Тєвікова О. Гендерна політика та гендерні відносини в українському радянському суспільстві періоду хрущовської «відлиги» (1950 – 1960-і рр.) // Гуманітарний простір науки: досвід та перспективия: зб. Матеріалів V Міжнарод. наук. практ. інтернет-конф., 20 вересня 2016 р. Переяслав-Хмельницький, 2016. Вип. 5. С. 65-70. URL:
https://reposit.nupp.edu.ua/bitstream/PolNTU/3785/1/%d0%93%d0%b5%d0%bd%d0%b4%d0%b5%d1%80%d0%bd%d0%b0%20%d0%bf%d0%be%d0%bb%d1%96%d1%82%d0%b8%d0%ba%d0%b0_%d0%9f%d0%b5%d1%80%d0%b5%d1%8f%d1%81%d0%bb%d0%b0%d0%b2.pdf.
- 84.Тєвікова О. Морально-ціннісні імперативи українців доби хрущовської «відлиги» (1953-1964 рр.) // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. 2012. Вип. XXXII. С. 273–276.
URL: <https://old.istznu.org/page/issues/32/tevikova.pdf>.
- 85.Тищенко Ю. Державна політика у сфері охорони сім'ї в УРСР (друга половина 1960 х – перша половина 1980 х рр.) // Науковий вісник Чернівецького університету. Історія. 2016. № 2. С. 102–108. URL:
http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/hjyfcnu1_2016_2_17.pdf.
- 86.Тищенко Ю.А. Сім'я в радянській Україні в 1970-х - на початку 1980-х років: погляд із сьогодення // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. 2017. Вип. 48. С. 195-200.

- URL:http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&S21P03=FILE=&S21STR=Npifznu_2017_48_38
- 87.Топольницька Ю. відображення державної політики з охорони материнства і дитинства в УРСР у другій половині 1960-х першій половині 1980-х років на сторінках журналу «Радянська жінка» // Сумська старовина. 2017. № 1. С. 57–68. URL: https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream-download/123456789/66242/1/Topolnytska_Vidobrazhennia_derzhavnoi_polityky_SS_2017_L.pdf.
- 88.Топольницька Ю. Матеріальна підтримка материнства в УРСР, як один із напрямків державної політики (1965–1985 рр.) // Етнічна історія народів Європи. Вип. 53. С. 158–164. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/eine_2017_53_27.pdf.
- 89.Федяєва В. Проблеми сім'ї, жінки, дитинства, сімейного виховання у працях політичного діяча раннього радянського періоду (1917 – 1941) О. Колонтай (1872 – 1952) //Історико-педагогічний альманах: зб. наук. праць. Умань, 2012. Вип. 2. С. 65–67. URL: <http://ekhsuir.kspu.edu/handle/123456789/4858>.
- 90.Харасик Н. Трудове законодавство Української РСР у перше повоєнне десятиліття (1945-1955 рр.) // Порівняльно-аналітичне право. 2020. № 4. С. 28-34. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/46469>
- 91.Хархун В. Ідеологія як релігія: концепція «релігієподібного комунізму» у західній і пострадянській гуманітаристиці // Сіверянський літопис. 2008. С. 116–122. URL:

- <http://dspace.nbuu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/46334/11-Harhun.pdf?sequence=1>.
92. Черевко К. Генезис законодавства за незаконне проведення абортів // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. 2013. Вип. 16. С. 162–165. URL: http://www.irbis-nbuu.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuu/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/VKhIPR_2013_1082_16_42.pdf.
93. Чорній Г. Політика радянської влади щодо жінок у процесі колективізації західноукраїнського регіону (середина 1940-х – початок 1950-х рр.). Україна–Європа–Світ: збірник наукових праць. 2017. Вип. 20. С. 89–99. URL: <http://dspace.tnpu.edu.ua/handle/123456789/9447>.
94. Шипік Н. Реалізація пронаталістської політики у повоєнні роки на прикладі Сталінської області // Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. 2009. Вип. 102. С. 56–62. URL: http://www.irbis-nbuu.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuu/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Npchdui_2009_115_102_13.pdf
95. Шостак, Н. Гендер і його репрезентація в капіталістичній і соціалістичній рекламі: кваліфікаційна робота. Національний університет «Києво-Могилянська академія». Київ, 2010. 136 с. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/8d0e9f6b-7e03-4660-bd16-2750b7af7f2c/content>
96. Harris A. M. Memorializations of a martyr and her mutilated bodies: Public monuments to Soviet war hero Zoya Kosmodemyanskaya, 1942 to the present // Journal of War & Culture Studies. 2012. Is. 5(1). P. 73-90. URL: file:///C:/Users/admin/Downloads/Memorializations_of_a_martyr_and_her_mut.pdf

ДОДАТКИ

Додаток А

Розкріпачена жінка – будуй соціалізм!

Автор: А. І. Страхов-Браславський

Рік: 1926

Образ жінки-селянки на сторінках радянських ЗМІ¹

¹ Робітниця сталінської доби. Гендер в деталях. 5 жовтня 2021. URL: <https://it-it.facebook.com/genderindetail/photos/a.715338455311517/2109868632525152/?type=3>.

Резюме

У дипломній роботі досліджено стан, особливості та еволюцію жіночих прав в Українській РСР протягом часу її існування (1919-1991 рр.). В науковій роботі було висвітлено теми сімейного, професійного та суспільного статусу жіноцтва, акцентовано увагу на проблемі абортівності та праві на самореалізацію в робочому питанні. Було проаналізовано законодавчі акти, Кодекси, загальні юридичні аспекти захищеності і свобод, та проведено порівняльний аналіз з реальним наближенням до рівності між обома гендерами в житті пересічної українки. Досліджено зміни радянського гранднративу щодо питання «визволення» жіноцтва та причини його зміни. Було висвітлено «жіночу» версію нашої минувшини та проаналізовано реальний її статус.

Summary

The thesis examines the state, peculiarities and evolution of women's rights in the Ukrainian SSR during its existence (1919-1991). The research paper covered the topics of family, professional, and social status of women, focusing on the problem of abortion and the right to self-realization in the workplace. Legislative acts, Codes, general legal aspects of protection and freedoms were analyzed, and a comparative analysis was made with the real approximation to equality between both genders in the life of an average Ukrainian woman. Changes in the Soviet grand narrative on the issue of women's "liberation" and the reasons for its change are investigated. The "female" version of our past was highlighted and its real status was analyzed.